

साथी संस्था, पुणे संचलित व
कर्वे समाज सेवा संस्था, पुणे, मान्यताप्राप्त

प्रमाणपत्र कोर्स

आरोग्यसेवांवर सामाजिक उत्तरदायित्व

सामाजिक सेवांच्या उत्तरदायित्वाविषयी स्थानिक पातळीवर काम करणाऱ्या
कार्यकर्त्यांचा दृष्टिकोन सखोल व व्यापक करण्यासाठी....
दूरस्थ शिक्षण अभ्यासक्रम कोर्स

मोड्युल - २

आरोग्यसेवांच्या उत्तरदायित्वासाठी लोकाधारित देखरेख संकल्पना

- संकलन व लेखन
तृप्ती जोशी
- मार्गदर्शन
डॉ. नितिन जाधव
- मुखपृष्ठ
भाऊसाहेब आहेर
गजानन लोंढे
- मांडणी
शारदा महल्ले
- मार्च, २०१६

• प्रकाशक

SATHI

Flat No. 3 & 4, Aman E Terrace, Dahanukar Colony, Kothrud, Pune - 411029

Ph. No. (020) 25472325, 7588032218

Website - www.sathicehat.org, Email - sathicehat@gmail.com

आयोजक

मान्यता

अर्थसाहाय्य

मोड्युल - २

आरोग्यसेवांच्या उत्तरदायित्वासाठी

लोकाधारित देखरेख संकल्पना

सामाजिक सेवांच्या उत्तरदायित्वाविषयी स्थानिक पातळीवर काम करणाऱ्या
कार्यकर्त्यांचा दृष्टिकोन सखोल व व्यापक करण्यासाठी....
दूरस्थ शिक्षण अभ्यासक्रम कोर्स

संकलन
तृप्ती जोशी

मार्गदर्शन
डॉ. नितिन जाधव

साथी

या कोर्सविषयी थोडक्यात...

भारतात गेल्या दशकभरात सार्वजनिक आरोग्यसेवांमध्ये सुधारणा घडविण्यासाठी, आरोग्य यंत्रणा व जनतेमध्ये संवादाची प्रक्रिया घडविण्यासाठी, आरोग्य यंत्रणेचे जनतेप्रती उत्तरदायित्व व आरोग्यसेवांमधील पारदर्शकता वाढण्यासाठी विविध संस्था-संगठनांनी प्रयत्न केले आहेत. त्याची परिणती म्हणूनच भारतात लोकाधारित देखरेखीचे विविध मॉडेल्स विकसित झाले आहेत. तुमच्या सारखे गावपातळीवर काम करणारे कार्यकर्ते विशेष करून लोकाधारित देखरेख राबवण्यासाठी महत्त्वाची भूमिका बजावत आहेत. त्यामुळेच महाराष्ट्रात तरी लोकाधारित देखरेखीची संकल्पना रुजत आहे. आमच्या मते संकल्पनेचा विस्तार व्हायला हवा. त्यासाठी नवीन कार्यकर्त्यांची फळी उभी करणे ही गरज लक्षात घेता हा कोर्स घेण्यात येत आहे.

हा अभ्यासक्रम संपूर्ण महाराष्ट्रभर राबविण्यात येणार असून पहिल्या टप्प्यात विदर्भ, मराठवाडा, पश्चिम महाराष्ट्र, कोंकण, उत्तर महाराष्ट्र या विभागातील एकूण १२५ विद्यार्थी कार्यकर्त्यांचा समावेश असणार आहे. प्रत्येक विभागातून २५ विद्यार्थी कार्यकर्त्यांची निवड करण्यात आली आहे.

हा कोर्स 'साथी' संस्था'व सामाजिक कार्याची पदवी (MSW) देणाऱ्या 'कर्वे समाजसेवा संस्था' यांच्या संयुक्त विद्यमाने राबविण्यात येत आहे. या कोर्सला आंतरराष्ट्रीय स्तरावर आरोग्यसेवांवर सामाजिक उत्तरदायित्व व कृतीसाठी काम करणाऱ्या 'कोपासा' (Community-of Practitioners on Accountability and Social Action in Health) या आंतरराष्ट्रीय समूहाचे आर्थिक सहकार्य मिळाले आहे. हा कोर्स मुख्यत्वे दूरस्थ शिक्षण (distance-learning) प्रकारचा असून या कोर्सचा कालावधी एक वर्षाचा आहे. वर्षभरात दोन संपर्क सत्र आयोजित (contact session) केले जाणार असून पहिले संपर्क सत्र हे ३ दिवसांचे असेल तर दुसरे संपर्क सत्र हे एक दिवसाचे असेल. पहिल्या संपर्क सत्रात सहभागी प्रतिनिधींना प्रशिक्षण व कोर्ससंबंधी प्रशिक्षण साहित्य देण्यात येईल. तर दुसऱ्या संपर्क सत्रात परीक्षा व विद्यार्थी कार्यकर्त्यांनी आपल्या कार्यक्षेत्रात केलेल्या उपक्रमांबद्दल चर्चा करण्यात येईल. विद्यार्थी कार्यकर्त्यांनी पहिल्या संपर्क सत्रानंतर आपल्या कार्यक्षेत्रात मार्गदर्शक पुस्तकात दिल्याप्रमाणे गतिविधी (Field Activity) करणे अपेक्षित आहे.

या अभ्यासक्रमाचे मुख्य उद्दिष्टे

- विविध आरोग्यसेवा व सामाजिक सेवांवर उत्तरदायित्व हे तत्त्व समजून घेण्यासाठी कार्यकर्त्यांची व्यापक समज आणि दृष्टिकोन विकसित करणे.
- विविध सामाजिक संघटनांकडून अँडव्होकसीसाठी वापरण्यात येणाऱ्या विविध पद्धतींचा व रणनीतिबाबत दृष्टिकोन व समज वाढवणे.

मार्गदर्शक पुस्तिका (मोड्युल) विषयी थोडक्यात...

महाराष्ट्रातील जवळपास ३३ तालुक्यात लोकाधारित देखरेख प्रक्रिया राबवण्यात येते. सरकारकडून सर्वसामान्यांना मिळणाऱ्या सेवा गुणवत्तापूर्ण पद्धतीने मिळायच्या असतील तर आपल्या गावातील, वस्तीतील छोटे छोटे गट मिळून देखरेख करू शकतात. गावात येणाऱ्या आरोग्य सेवक, सेविका (ए.एन.एम.) आणि आपल्या जवळच्या प्रा.आ.कें.चे डॉक्टर यांच्याशी संवाद करून आपले प्रश्न सोडवू शकतात.

हे प्रयत्न करण्यासाठी कोणकोणते छोटे प्रयोग करता येऊ शकतात, कोणत्या पद्धती देखरेखीसाठी वापरू शकतात हे या पुस्तकामध्ये दिले आहे. प्रत्यक्ष काही गावांमध्ये घडलेल्या काही रोचक गोष्टी पुस्तिकेमध्ये देण्यात आल्या आहेत.

देखरेख प्रक्रिया आपल्या पातळीवर राबवण्यासाठी नक्की कोणत्या पायऱ्या वापरता येतील त्यांची माहिती आणि प्रात्यक्षिके आणि अनुभव देण्यात आले आहेत. शेवटी सरावासाठी प्रश्न आणि महत्त्वाचे मुद्दे देण्यात आले आहेत.

हे मोड्युल विकसित करण्यासाठी आमच्या 'साथी' संस्थेच्या विविध प्रकाशनांची मदत झाली असून 'कर्वे समाज सेवा' संस्था व आंतरराष्ट्रीय स्तरावर आरोग्यसेवांवर सामाजिक उत्तरदायित्व व कृतीसाठी काम करणाऱ्या 'कोपासा' या नेटवर्कच्या स्टेअरिंग कमिटीने या मोड्युलचे समीक्षण केले आहे.

अनुक्रमणिका

प्रकरण १-

'लोकाधारित देखरेख व नियोजन प्रक्रियेची' संरचना.....५

प्रकरण २-

'लोकाधारित देखरेख व नियोजन प्रक्रियेतील
महत्त्वपूर्ण घटक १५

प्रकरण-१

हक्काधारित दृष्टिकोन व मानवी हक्क व आरोग्य

१.१ उद्देश

- या प्रकरणामध्ये आपण आरोग्यसेवा सुधारण्याच्या प्रक्रियेत लोकसहभागाचे महत्त्व समजून घेणार आहोत.
  - लोकाधारित देखरेख प्रक्रिया का महत्त्वाची हे समजून घेणार आहोत.
  - लोकाधारित देखरेख स्थानिक पातळीवर राबवत असताना कोणत्या ठळक मुद्द्यांवर भर द्यायचा हे समजून घेणार आहोत.
  - देखरेख प्रक्रियेचे आधारस्तंभ आणि सार्वजनिक आरोग्यसेवेची मानके कोणती हे समजून येईल.
- आरोग्य हक्कांची सनद समजून घेणार आहोत.

१.२ कोणती कौशल्ये विकसित होतील?

- आरोग्यसेवांचे हक्क, आरोग्यसेवांची मानके, सामाजिक कार्यकर्ते म्हणून आपला यातील सहभाग हे मुद्दे स्पष्ट होतील.
- गाव, प्रा.आ.कें, तालुका व जिल्हा स्तरावर मिळणाऱ्या आरोग्यसेवांची माहिती होईल.
- ह्या सेवांवर देखरेख करण्यासाठी कोणत्या सामाजिक कृती कराव्या लागतील हे समजेल.
- देखरेख प्रक्रियेची संरचना समजेल.
- विविध पातळ्यांवरील देखरेख समित्यांची रचना समजून येईल.

१.३ कोणता दृष्टिकोन विकसित होईल?

लोकांसाठी काम करत असताना हक्काधारित दृष्टिकोनातून काम करणे का महत्त्वाचे आहे, कोणत्याही सरकारी योजनेमध्ये लोकसहभाग का महत्त्वाचा आहे हे समजून येईल.

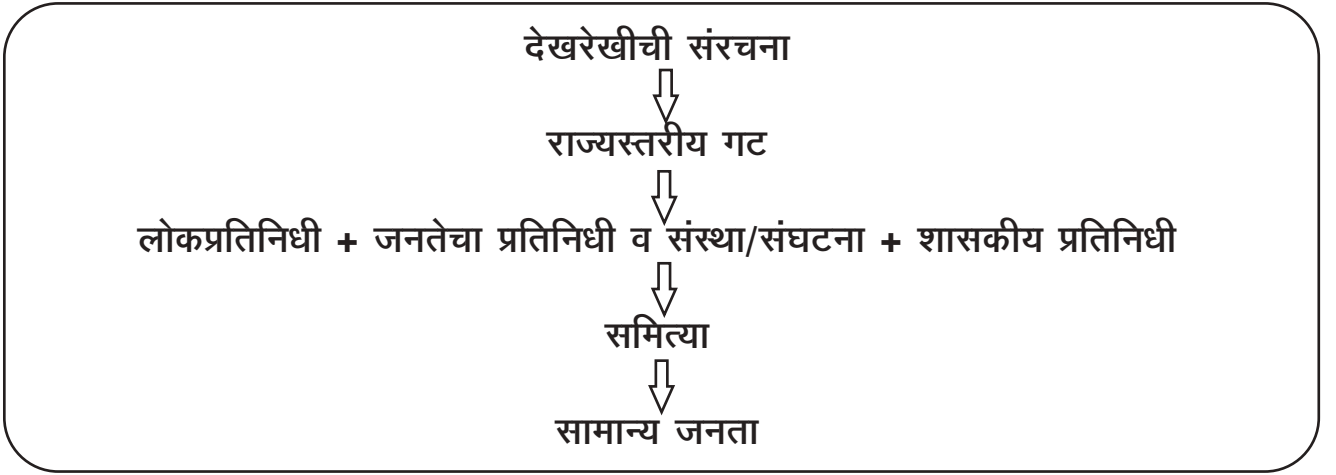
१.४ लोकाधारित देखरेख प्रक्रियेची संरचना (ढाचा)

या प्रकरणातून लोकशाही म्हणजे काय? लोकशाहीची संकल्पना, लोकशाहीचे विविध प्रकार व प्रत्यक्ष लोकशाही म्हणजे काय याबाबत समज विकसित होईल.

१.४.१ प्रस्तावना

प्राथमिक आरोग्यसेवा म्हणजे लोकांना गरज असलेली किमान प्राथमिक स्वरूपाची सेवा आहे व लोकसहभाग हा या संकल्पनेचा गाभा आहे. प्राथमिक आरोग्यसेवा म्हणजे काय? तर जी आरोग्यसेवा लोकांच्या पूर्ण सहभागाने काम करेल, समाजाला परवडणारी असेल व सार्वत्रिकपणे उपलब्ध असेल अशी शासनाकडून विनामूल्य मिळणारी आरोग्यसेवा म्हणजे प्राथमिक आरोग्यसेवा. अशी सेवा लोकांपर्यंत पोचवत असताना लोकांच्या गरजेप्रमाणे त्यांना सेवा मिळावी म्हणून लोकांनीच आपल्या गरजा आरोग्य यंत्रणेपुढे मांडणे आणि आपल्या सेवा मिळवून घेणे, त्या सेवांवर लक्ष ठेवणे त्यासाठी सातत्याने आरोग्य यंत्रणेशी संवाद करून प्रश्न सोडवण्यासाठी प्रयत्न करणे म्हणजे लोकाधारित देखरेख.

लोकाधारित देखरेख ही शासनाच्या अंतर्गत देखरेखीपेक्षा वेगळी, प्रभावी व तटस्थ प्रक्रिया आहे. ही प्रक्रिया विविध संबंधित घटकांना सोबत घेऊन केल्यास तिचा टिकाऊपणा व समन्वयामधून फलदायीपणा दृष्टिपथात येतो.

जनतेला देखरेख कशावर करता येईल?

- रेशन दुकान - रेशन दक्षता समितीमार्फत,
- अंगणवाडी - गाव आरोग्य समितीमार्फत,
- शाळा - शाळा व्यवस्थापन समितीमार्फत,
- सरकारी रस्ते दुरुस्ती - तालुका समन्वय समितीमार्फत,
- इमारतींचे (सरकारी) बांधकाम - तालुका समन्वय समितीमार्फत,
- खाजगी दवाखाने - डॉक्टर रुग्ण समन्वय समितीमार्फत,
- सरकारी दवाखाने - आरोग्य देखरेख समितीमार्फत,
- ग्रामपंचायत कारभार - ग्रामसभेमार्फत,
- तालुका प्रशासनाचे कामकाज - आमसभेमार्फत

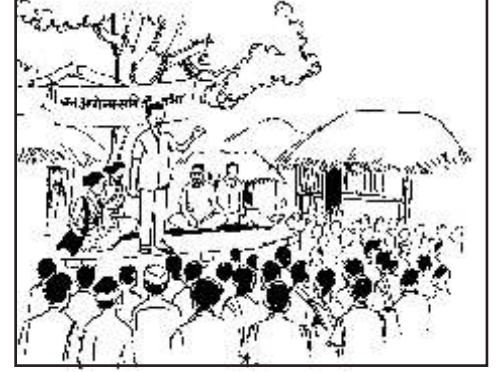

१.४.२ लोकांनी आरोग्यसेवांवर लक्ष ठेवणे

डॉक्टर्स व आरोग्य कर्मचाऱ्यांमार्फत आरोग्याची सेवा दिली जाते. लोकांच्या गरजेनुसार ही सेवा मिळावी, लोक आणि कर्मचारी यांच्यामध्ये संवादाचे नाते तयार व्हावे. पण आरोग्यसेवेमधील समस्या आहे तशाच ठेवून अधिकारी व कर्मचारी यांच्याशी केवळ संवाद केला तर सद्यःस्थिती बदलणार नाही. परिस्थिती बदलायची तर त्यासाठी सर्वांनी काम करणे महत्त्वाचे, आणि त्यासाठी संवाद महत्त्वाचा. आरोग्यसेवा देण्याच्या पद्धतीत सुधारणा करण्याकडे 'राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य मिशन'चा कल आहे. आरोग्यसेवा देण्याच्या पद्धतीत बदल करताना आरोग्यसेवा देणाऱ्यांचाच दृष्टिकोन लाभार्थ्यांवर लादणे योग्य होणार नाही. उलट आरोग्यसेवा देणाऱ्यांनाही आपला दृष्टिकोन बदलावा लागेल. 'जनतेला समाधानकारक आरोग्यसेवा' हाच विचार या नव्या दृष्टिकोनात सर्वात महत्त्वाचा असेल. या विचारासाठी, आरोग्य यंत्रणा व जनतेमध्ये सतत संवाद साधणे महत्त्वाचे. आरोग्यसेवा आपल्या आहेत ही भावना लोकांमध्ये रुजवण्याचे काम आपल्याला करायचे आहे. त्यासाठी अधिकारी व कर्मचारी यांच्या कामावर लक्ष ठेवायचे आहे.

१.४.३ आरोग्यसेवांवर लोकाधारित देखरेख

मॉनिटरिंग या इंग्रजी शब्दाचा अर्थ आहे- ठरलेले काम व्यवस्थित होईपर्यंत त्यावर लक्ष ठेवणे व ते काम योग्य पद्धतीने आणि गुणवत्तापूर्ण होत आहे की नाही हे पाहणे. ठरलेल्या कामाच्या प्रगती कुठपर्यंत आली याचा आढावा नियमितपणे घेणे. आरोग्यसेवांवर देखरेख करताना खालील बाबींवर विशेष लक्ष दिले जाणे अपेक्षित आहे -

- सरकारने घोषित केल्याप्रमाणे सर्वांना दर्जेदार व नियमित आरोग्यसेवा मिळतात का?
- आरोग्यसेवांमध्ये काही त्रुटी आहेत का?
- आरोग्य कर्मचाऱ्यांच्या काही अडचणी आहेत का?
- आरोग्यसेवांबद्दल जनतेच्या काही तक्रारी आहेत का? त्या सोडवण्यासाठी काय करता येईल?

नागरिकांना आरोग्यसेवा नाकारल्या गेल्यास त्यांची कारणे शोधणे व असे प्रकार होऊ नयेत यासाठी प्रयत्न करणे, आपल्या परिसरातील विशिष्ट आरोग्याच्या गरजा लक्षात घेऊन आरोग्यसेवांचे नियोजन स्थानिक लोकांच्या सोबत मिळून, सहकार्याने घडवून आणणे हे व्हायला हवे. उदा. समजा आपल्या भागात साप चावल्याने मरणाऱ्यांचे प्रमाण जास्त आहे. असे मृत्यू होऊ नयेत व जनतेला तातडीने उपचार मिळावेत यासाठी सरकारने आपल्या भागातील सर्व सरकारी दवाखान्यात सर्प विषविरोधी इंजेक्शन्सची व्यवस्था करायचे ठरवले आहे. तसेच दवाखान्यात नेहमी हे औषध व डॉक्टर उपलब्ध असतील असे जाहीर केले.

पण सरकारने लोकांना दिलेले वचन/हमी सरकारी यंत्रणेकडून पाळले जाते की नाही हे समजण्यासाठी पुढील प्रश्नांची उत्तरे मिळवून आपल्या समस्येवर खरोखरच काही उपाय झाला की

नाही याची माहिती आपण घेऊ शकतो.

- सर्प विषविरोधी इंजेक्शन दवाखान्यात नेहमी उपलब्ध असते का?
- औषध असले तरी निदान करण्यासाठी व औषध देण्यासाठी डॉक्टर व इतर कर्मचारी असतात का?
- एखाद्या रुग्णाला असे औषध न मिळाल्यास ते त्या विशिष्ट वेळी का मिळाले नाही?
- कोणत्या काळात सर्पदंशाच्या घटना जास्त घडतात? म्हणून कोणत्या काळात औषधे जास्त प्रमाणात उपलब्ध करायला हवीत?
- औषधे सुरक्षित ठेवण्यासाठी दवाखान्यात कोण-कोणत्या सुविधांची गरज आहे?
- रुग्णांमध्ये काही गुंतागुंत होऊन जीविताची भीती निर्माण होते आहे, अशावेळी त्वरीत पुढील संदर्भ सेवेसाठी आवश्यक वाहन व्यवस्था व अॅडमिट करेपर्यंतची जबाबदारी संबंधित दवाखान्यातील यंत्रणेकडून घेतली जाते का?

आरोग्यसेवांबद्दल वरील आरोग्य समस्येसारख्या इतरही मुद्यांबद्दल देखरेखीच्या माध्यमातून माहिती पुढे आल्यास विविध आरोग्य समस्या सोडवता येऊ शकतात.

१.४.४ आरोग्यसेवांवर लोकाधारित देखरेख व नियोजन प्रक्रियेचे फायदे

सरकारी आरोग्य यंत्रणेला मिळणारे फायदे	जनतेला मिळणारे फायदे
१) आपल्या सेवांबद्दल जनतेचा दृष्टिकोन समजतो.	सरकारच्या आरोग्यसेवा व योजनांची जवळून माहिती होते.
२) अधिकाधिक लोकसंख्येपर्यंत आरोग्यसेवा पोचवायला मदत होते.	सरकारी सेवांमध्ये सुधारणा झाल्याने अकारण खासगी डॉक्टरांवर होणारा खर्च वाचतो.
३) जनता व आरोग्य कर्मचाऱ्यांमध्ये सहकार्याचे नाते तयार होते.	आपल्याला कशा आरोग्यसेवा हव्यात याबद्दल आपली मते मांडण्याची संधी व जागा मिळते.
४) आरोग्यसेवांची उद्दिष्टे कितपत गाठता आली ते पडताळता येते.	तक्रारी असल्यास त्या मांडण्याची संधी व जागा मिळते.
५) आरोग्यसेवा देताना पारदर्शक कारभाराची शक्यता वाढते.	सरकारी योजनांमध्ये लोकांची सक्रिय भागीदारी वाढते.
६) आरोग्यसेवांच्या उद्दिष्टांमधील अडथळे वेळीच समजतात.	गावपातळीच्या काही आरोग्य समस्या सर्वांच्या सहकार्याने सुटू शकतात.
७) सर्व स्तरांवर कर्मचारी व अधिकारी सक्रिय होतात.	आरोग्य यंत्रणा जनतेप्रती उत्तरदायी होते व जनतेला आरोग्यसेवा हक्काने मिळविता येतात.

१.४.५ लोकांनी नेमक्या कोणत्या आरोग्यसेवांवर देखरेख करावी?

या संदर्भात मुख्यत्वे खालील मुद्दे आपल्या डोळ्यासमोर येतात-

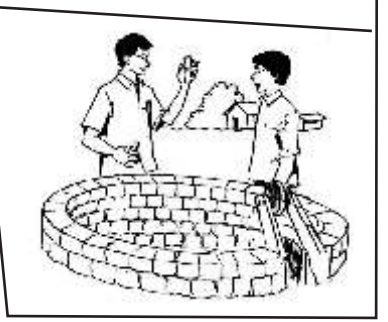
- **तपासण्या व उपचार** : लोकांना मोफत आरोग्य तपासणी, गोळी औषधे, इतर तपासण्या, चाचण्या या गोष्टी नियमितपणे मिळतात का? मिळालेल्या सेवेचा दर्जा कसा आहे? समाजातील सर्व स्तरांतील लोकांना या सेवा पटकन आणि कोणत्याही प्रकारची अडचण न येता मिळतात का? या मुद्द्यांवर लोक देखरेख ठेवू शकतात.

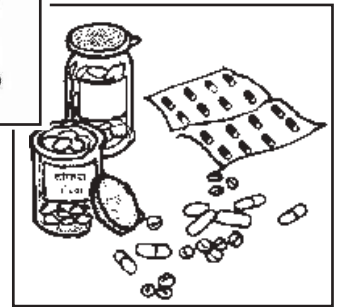
- **साथरोग** : सामाजिक आरोग्याच्या दृष्टीने महत्त्वाच्या असणाऱ्या आरोग्यसेवांचे काम योग्य पद्धतीने केले जाते आहे की नाही? उदा. पावसाळ्यात दूषित पाण्यामुळे साथीचे आजार पसरू शकतात. त्यामुळे ग्रामपंचायतीने गावात पाण्याच्या स्वच्छतेविषयक कामे नियमित करणे गरजेचे असते. शिवाय आरोग्य कर्मचाऱ्यांनी नियमितपणे पाणी नमुने तपासणे गरजेचे असते. त्यावर लोक देखरेख करू शकतात.

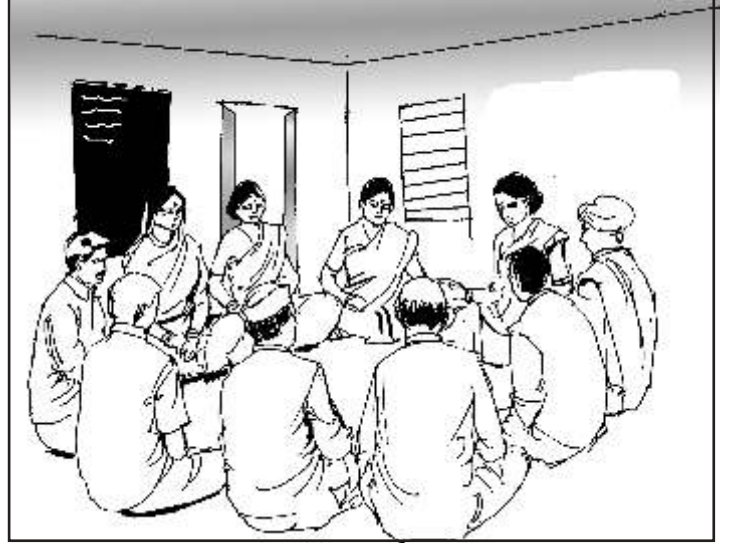
- **वंचित घटकांना सेवा** : गावातील गरीब, आदिवासी, दलित गट/वस्तीत आरोग्यसेवा मिळत नसल्यास देखरेखीद्वारे त्यात सुधारणा घडवता येईल. उदा. दलित व आदिवासी लोकांच्या वस्तीत नर्सबाई, आरोग्य सेवक येण्याचे प्रमाण कमी असते, हे अनेक अनुभवातून व सर्वेक्षणातून पुढे आले आहे. आर्थिक आणि सामाजिक पातळीवर कमकुवत असलेल्या लोकांना आरोग्यसेवेची जास्त गरज असते हे लक्षात येते.

- **रिक्त पदे व औषध पुरवठा** : सार्वजनिक आरोग्यसेवेतील मनुष्यबळ व संसाधने यावर लोक देखरेख ठेवू शकतात. उदा. दवाखान्यात औषधे उपलब्ध आहेत का? तज्ज्ञ डॉक्टर उपलब्ध आहेत का? एक्स-रे, प्रयोगशाळा नियमित चालू आहे का? इत्यादी.

- **इतर सेवा :** याबरोबरच गावपातळीवर देखरेख करणारा गट किंवा समिती गावातील रेशन दुकान, अंगणवाडीत दिला जाणारा आहार, गावातील पाणीपुरवठा व पाणी शुद्धीकरण, स्वच्छता या मुद्यांवर देखरेख करू शकते.

- **निधी :-** तसेच या सर्व सुविधा गावात पोचवण्यासाठी गावाला या योजनांचा मिळणारा निधी

किती प्रमाणात मिळाला, योग्य पद्धतीने खर्च झाला की नाही, त्यामुळे गावाला त्या सेवेचा लाभ मिळतो आहे की नाही यावरही देखरेख करता येईल.

‘राष्ट्रीय आरोग्य अभियाना’ अंतर्गत सर्व सरकारी दवाखान्यांमध्ये ‘जन आरोग्य हक्कांची सनद’ प्रदर्शित करणे अनिवार्य आहे. ही सनद दर्शनी भागात लावल्यास त्या प्रा.आ.कें.मध्ये व ग्रामीण रुग्णालयामध्ये कोणत्या सेवा मिळण्याची हमी दिली गेली आहे, हे त्या दवाखान्यात आलेल्या रुग्णांना स्पष्ट होते. म्हणून ही सनद दवाखान्यात दर्शनी भागात लावली जावी. यासाठी सध्या संबंधित देखरेख व नियोजन समिती कार्यरत आहे.

१.४.६ जन आरोग्य हक्कांची सनद

हा दवाखाना आपला आहे. आपल्याला खालील प्रकारच्या आरोग्यसेवा देण्यास आम्ही वचनबद्ध आहोत-

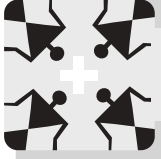
- कुठल्याही रुग्णाला आरोग्यसेवा नाकारली जाणार नाही, खाजगी डॉक्टरांकडे पाठवले जाणार नाही किंवा या दवाखान्याच्या डॉक्टरांच्या खाजगी दवाखान्यात पाठवले जाणार नाही.
- उपचारांसाठी औषधे या दवाखान्यातून मोफत दिली जातील. मुदत संपलेली औषधे दिली जाणार नाहीत. बाहेरून औषधे खरेदी करण्यास सांगितले जाणार नाही.
- सर्व रुग्णांना विशेषतः गरीब, निरक्षर रुग्णांना आदराची वागणूक दिली जाईल. उपचाराबद्दल सविस्तर माहिती दिली जाईल. या दवाखान्यात उपलब्ध नसलेल्या सेवा अन्यत्र कोणत्या दवाखान्यात मिळतील याची माहिती दिली जाईल. गरज भासल्यास पुढील संदर्भसेवेसाठी पुढे पाठवले जाईल.
- रुग्णांना त्यांच्या आजारासाठी आवश्यक उपचार, सेवा शुल्क इ. बदल माहिती समजावून सांगितली जाईल.
- दारिद्र्य रेषेखालील कार्ड धारकांना (BPL) सर्व सेवा मोफत मिळतील, इतरांना रुग्ण कल्याण समितीने ठरवलेल्या दराप्रमाणे सेवा दिल्या जातील.
- एच्.आय.व्ही. बाधित रुग्णांना आरोग्यसेवा नाकारली जाणार नाही व त्यांनी डॉक्टरांना दिलेली माहिती गोपनीय ठेवली जाईल.
- सर्व रुग्णांना स्वच्छतागृह व पिण्याच्या पाण्याची व्यवस्था करण्यात येईल.
- आपल्या काही सूचना / तक्रारी असल्यास सूचनापेटीत लिहून टाकाव्यात.

_____ (केंद्राचे नाव) येथे लोकाधारित व देखरेख समिती कार्यरत आहे.
आपल्या सूचना / तक्रारी समितीकडे पाठवण्यासाठी नाव _____ व दूरध्वनी _____
यांना संपर्क करावा.

१.४.७ ठोस आरोग्यसेवांची हमी

राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य मिशनमार्फत दिलेली ठोस आरोग्यसेवांची हमी म्हणजे आरोग्यसेवांचे असे मापदंड आहेत की ज्या आधारे मिशनच्या कामावर देखरेख ठेवता येईल व मिशनचे यश पडताळता येईल. या हमीच्या सेवा खालीलप्रमाणे आहेत -

- १) सर्व प्रसूतींसाठी निपुण सेवांची उपलब्धता.
- २) प्रसूतीदरम्यान तातडीच्या सेवांची उपलब्धता.
- ३) नवजात अर्भकांसाठी अत्यावश्यक सर्व सेवांची उपलब्धता.
- ४) लहान मुलांचे आजार व बाल आरोग्यासंबंधी सर्व सेवांची उपलब्धता.
- ५) माता आरोग्य व संबंधित सर्व आरोग्यसेवांची उपलब्धता.
- ६) दृष्टिदोष व मोतीबिंदूमुळे येणारी अंधूक दृष्टी, आंधळेपण या बाबतच्या सर्व सेवांची उपलब्धता.
- ७) कुष्ठरोगासंबंधित सर्व सेवांची उपलब्धता.
- ८) क्षयरोगाचे निदान व उपचारविषयक सर्व सेवांची उपलब्धता.
- ९) कीटकजन्य (व्हेक्टर बॉर्न) रोगांचा प्रतिबंध, निदान व उपचारात्मक सेवांची हमी.
- १०) किरकोळ जखमा/आजार (ग्रामीण रुग्णालयापर्यंतच्या बाह्य रुग्ण विभागाकडून हाताळता येण्याजोग्या सर्व समस्या) यावरील सर्व उपचारांची उपलब्धता.
- ११) बालरोग आणि लहान मुलांच्या इतर आजारांवर आंतररुग्ण विभागामार्फत सर्व सेवांची हमी.
- १२) सुरक्षित गर्भपात सेवा (५० टक्क्यांना मोफत सेवा; दारिद्र्य रेषेवरील लाभार्थींना सेवा शुल्क) तसेच माता आरोग्य व महिलांच्या आजारांवर आंतररुग्ण विभागामार्फत सर्व सेवांची उपलब्धता.
- १३) जीवनशैलीशी संबंधित विकार, उच्च रक्तदाब इत्यादी आजारांवर सेवांची पूर्ण उपलब्धता.
- १४) उपजिल्हा रुग्णालय व जिल्हा रुग्णालयातून सर्व संदर्भ मध्यम पातळीवरील सेवांची उपलब्धता.
- १५) कुटुंब नियोजन व इतर अनुपलब्ध सेवांची उपलब्धता.
- १६) लिंगसांसर्गिक आजारांवर निदान व उपचार यासाठी सर्व सेवा तसेच एच.आय.व्ही. / एड्ससंबंधी विशेषतः किशोरवयीन गटासाठी समुपदेशन सेवांची उपलब्धता.
- १७) आरोग्य शिक्षण व प्रतिबंधात्मक आरोग्यसेवांची उपलब्धता.

१.५ थोडक्यात पण महत्त्वाचे

- शासनाकडून कोणत्या स्तरावर कोणत्या प्रकारच्या आरोग्यसेवा मिळतात ह्याबद्दल आपली संकल्पना स्पष्ट असली पाहिजे, म्हणजे कोणती मागणी कोणत्या पातळीवर उपस्थित करायची याची स्पष्टता येईल. त्यासाठी विविध प्रकारचे शासन निर्णय आणि आपल्याला दिलेली सर्व माहिती वाचली पाहिजे.
- कोणताही प्रश्न सोडवताना हक्काधारित दृष्टिकोनातून आणि लोकांच्या सहभागातून प्रश्न सोडवणे महत्त्वाचे आहे. म्हणजे प्रश्न सोडवायला उशीर लागला तरी चालेल पण कायमस्वरूपी प्रश्न सोडवण्याकडे कल असला पाहिजे.
- लोकाधारित देखरेख व नियोजन प्रक्रियेतील विविध घटकांची जबाबदारी ह्या प्रकरणामध्ये देण्यात आली आहे.
- आपल्या सोबत असलेल्या सहभागी सर्व व्यक्तींची, गटांची, समिती सदस्यांची सहभागिता सक्रिय ठेवणे फार महत्त्वाचे आहे.
- लोकसहभाग हा आपल्या कार्याचा गाभा आहे, तो सातत्याने टिकवणे महत्त्वाचे आणि जिकरीचे आहे, त्यानुसार आपल्या कार्यक्षेत्रात लोकांशी नाते बनवणे गरजेचे आहे.
- आरोग्यसेवांवर देखरेख करताना नेमक्या ठोस मुद्द्यांवर देखरेख करणे गरजेचे आहे हे लक्षात घेतले पाहिजे.

१.६ सरावासाठी प्रश्न

१.६.१ आरोग्यसेवा सुधारण्यामध्ये लोकसहभागाचे महत्त्व सांगा.

१.६.२ लोकाधारित देखरेख व नियोजन प्रक्रियेतील तुमच्या कार्यक्षेत्रातील कामासाठी महत्त्वाच्या वाटलेल्या संकल्पना लिहा.

१.६.३ देखरेख व नियोजन प्रक्रियेचे आधारस्तंभ कोणते? किंवा ही प्रक्रिया राबवायची असेल तर कोणत्या गोष्टींचा आधार घेता येईल?

१.६.४ आरोग्य हक्काच्या सनदीचे महत्त्व सांगा.

लोकाधारित देखरेख व नियोजन प्रक्रियेतील महत्त्वपूर्ण घटक

२.१ उद्देश

- या प्रकरणामध्ये कोणत्याही सेवेवर देखरेख करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण घटकांची गरज आणि त्यांचे महत्त्व समजून घेणार आहोत.
- देखरेख करण्यासाठी असलेल्या पायऱ्या आणि पद्धती कशा वापरता येतील हे समजेल.
- ज्या सार्वजनिक सेवेवर देखरेख करायची त्या सेवेबद्दल आणि त्या अंतर्गत असणाऱ्या योजनांची पूर्ण माहिती असणे आवश्यक आहे.
- तसेच देखरेख करण्यासाठी विद्यार्थी कार्यकर्त्यांना देखरेखीसाठी कोणती पूर्वतयारी करावी लागेल हे समजून घेणार आहोत.

२.२ कोणती कौशल्ये विकसित होतील?

- गावपातळीपासून ते ग्रामीण रुग्णालय पातळीपर्यंत मिळणाऱ्या सेवांबद्दल आणि शासकीय योजनांबद्दल पूर्ण माहिती मिळेल.
- देखरेख करण्यापूर्वी योजना, सरकारची हमी याबाबतीत जनजागृती कशी करावी याची विविध माध्यमे समजू शकतील.
- स्थानिक पातळीवर देखरेख करणारा एखादा गट किंवा समिती स्थापन करताना कोणती काळजी घ्यावी याची माहिती मिळेल.
- कोणत्याही सेवांवर देखरेख करताना माहिती कशी गोळा करावी, त्याच्या पद्धती काय असू शकतात हे समजेल.
- ज्या सेवांवर देखरेख करायची त्या विभागातील संबंधित अधिकारी, कर्मचारी यांच्याशी कशा पद्धतीने संवाद केला पाहिजे हे विद्यार्थी कार्यकर्त्यांला समजून येईल.
- आलेल्या अडचणी सोडवण्यासाठी कसा मार्ग काढायचा हे समजू शकेल.

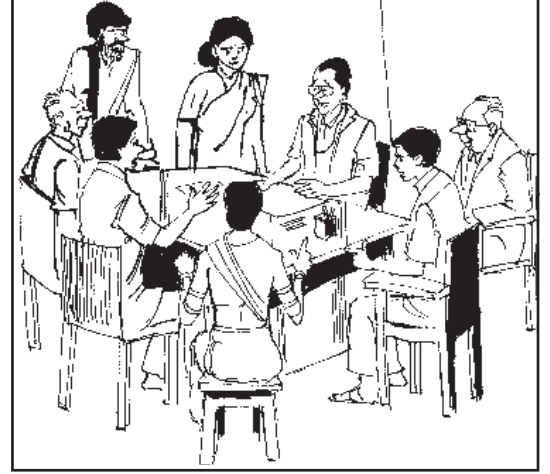
२.३ कोणता दृष्टिकोन विकसित होईल

- कोणत्याही सरकारी योजनेचा उपयोग लोकांसाठी कसा करून दिला पाहिजे हे विद्यार्थी कार्यकर्त्याला समजून येईल.
- देखरेख प्रक्रियेतील घटकांचे महत्त्व समजेल.
- लोकांचा सामूहिक सहभाग वाढवण्याचा दृष्टिकोन विकसित होईल.

२.४ 'लोकाधारित देखरेख' प्रक्रियेतील महत्त्वपूर्ण घटक

लोकाधारित देखरेख करताना महत्त्वाचे घटक म्हणजे-

- स्थानिक पंचायत राज प्रतिनिधी (लोकप्रतिनिधी)
- स्थानिक पातळीवर काम करणारे सामाजिक कार्यकर्ते
- स्थानिक पातळीवरील शिक्षक, वकील, पत्रकार, अशा प्रकारची सामाजिक बांधिलकी मानणाऱ्या काही व्यक्ती
- आपल्या भागात कार्यरत असलेल्या समाजाभिमुख काम करणाऱ्या संस्था/संघटना यांचे प्रतिनिधी
- ज्या यंत्रणेवर आपण देखरेख करणार आहोत त्या यंत्रणेतील निर्णय घेता येतील असे अधिकारी/कर्मचारी
- ज्यांना सेवा मिळतात असे सेवेचा लाभ घेणारे लोक
- आरोग्यविषयक विविध समित्यांचे प्रतिनिधी (उदा. ग्रामआरोग्य समिती, रुग्ण कल्याण समिती)

या सर्वांनी एकत्रितपणे सार्वजनिक / आरोग्यसेवांवर देखरेख केली पाहिजे, ज्यात समाजातील सगळ्या गटातील लोकांचे प्रतिनिधित्व असेल.

२.५ देखरेख करताना लक्षात ठेवायच्या महत्त्वाच्या गोष्टी

आपण जेव्हा कोणत्याही सार्वजनिक सेवेवर देखरेख करणार तेव्हा एक महत्त्वाची गोष्ट लक्षात घेतली पाहिजे ती म्हणजे आपल्याला त्या सेवेबद्दलची सगळी तांत्रिक माहिती, त्याची सरकारी परिपत्रके, त्यामध्ये नक्की सरकारला काय अभिप्रेत आहे ही सगळी माहिती कार्यकर्त्यांकडे असली पाहिजे. वस्तुस्थिती व अपेक्षित नियमानुसार सेवा यातील तफावत समजून घेतली पाहिजे.

उदा. शासनामार्फत जननी सुरक्षा योजनेमध्ये नक्की कोणती सेवा देण्यात येते. त्यात काही

आर्थिक मोबदला मिळणार असेल तर त्याचा उद्देश काय आहे? असल्यास त्याच्या अटी कोणत्या? या आधारावर आपण सर्वसामान्य लोकांशी आणि संबंधित शासकीय अधिकारी, कर्मचारी यांच्याशी चर्चा करू शकतो.

२.६ विद्यार्थी कार्यकर्त्यांच्या दृष्टीने देखरेखीच्या पूर्वतयारीसाठी महत्त्वाचे मुद्दे

लोकाधारित देखरेख प्रक्रिया सुरु नसेल अशा ठिकाणी आपण काय केले पाहिजे - देखरेख प्रक्रिया सुरु करण्यापूर्वी सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे विद्यार्थी कार्यकर्त्यांकडे देखरेख करण्यासाठी आपल्यासोबत देखरेख करणारा गट किंवा संस्था/संघटनेचे कार्यकर्ते असले पाहिजेत.

आपले महत्त्वाचे टप्पे पुढीलप्रमाणे,

- जर आपल्या भागात अशाप्रकारचे काम करणारा गट/संस्था उपलब्ध नसेल तर सामाजिक कामाचे महत्त्व असणाऱ्या गाव किंवा स्थानिक पातळीवरच्या व्यक्तींना घेऊन आपण अशा पद्धतीचा गट तयार करावा. त्यामुळे आपल्याला या कार्यासाठी जे लोक आपला वेळ आणि प्रसंगी आपला पैसा खर्च करू शकतात अशा व्यक्तींना या प्रक्रियेत सामील करून घेता येईल.
- आपल्या गटाला/समितीला नाव दिल्यास लोकांनाही त्याची माहिती देताना सोपे जाईल.
- आरोग्यसेवेवर देखरेख ज्या मुद्यावर करायची त्या मुद्यासंबंधी आपल्या कार्यक्षेत्रामध्ये काय परिस्थिती आहे हे समजून घेणे महत्त्वाचे आहे, त्यासाठी गाव/वस्ती पातळीवर चर्चा, बैठका आयोजित करणे. आपल्या सोबतच्या कार्यकर्त्यांच्या जबाबदाऱ्या सुनिश्चित करणे.
- आरोग्यसेवांवर देखरेख करणार असाल तर स्थानिक पातळीवर, उपकेंद्र व प्रा. आ. कें. मध्ये सेवा देणारे अधिकारी व कर्मचारी यांच्याशी चर्चा करून आरोग्यसेवा देताना येणाऱ्या अडचणी काय हे समजून घ्यावे.
- ज्या सेवांवर आपण देखरेख करणार त्या सेवेची आपल्या कार्यक्षेत्रातील सद्यःस्थिती पाहावी.
  - त्यासाठी स्थानिक गाव/वस्तीमधील लोकांसोबत गटचर्चा/बैठका घेऊन आपण ज्या सेवेवर देखरेख करणार आहोत त्याबाबतची संपूर्ण माहिती लोकांपर्यंत पोचवणे.
  - त्या परिसरातील लोकप्रतिनिधींना भेटून त्यांना आरोग्यसेवेची सद्यःस्थिती समजावून सांगावी व त्यांचा सहभाग मिळेल का याची चाचपणी करावी.

- स्थानिक पातळीवर कोपरा बैठका, ग्रामसभामध्ये हा विषय मांडणे, महिलांचे बचतगट, मंडळे यामार्फत आपल्या मुद्याची माहिती देणे आवश्यक आहे. त्यानंतर लोकांसोबत चर्चा करून संबंधित मुद्याबाबत आपल्या कार्यक्षेत्राची परिस्थिती समजावून घेणे. (मिळालेली माहिती एखाद्या कागदावर अहवाल स्वरूपात आपण लिहून ठेवावी. जेणेकरून त्याचा उपयोग अधिकाऱ्यांसोबत चर्चेमध्ये होऊ शकतो.)
- दुसरे महत्त्वाचे म्हणजे दिलेल्या माहितीनुसार सेवा मिळत नसेल तर त्यात कोणत्या अडचणी दिसत आहेत याचा अभ्यास करणे गरजेचे आहे.

२.७ देखरेख प्रक्रियेच्या महत्त्वपूर्ण पायऱ्या

२.७.१ कार्यक्षेत्रात जाणीवजागृती

आरोग्यसेवेवर देखरेख करण्यापूर्वी त्या सेवेची माहिती लोकांपर्यंत पोचवण्यासाठी कार्यक्षेत्रात जनजागृती करणे. यामध्ये पुढील साधनांचा वापर करता येऊ शकतो.

- गावबैठका
- गावात प्रचार फेरी काढणे
- नाटक, गाणी इ. माध्यमातून जाणीवजागृती करणे
- गावात छोट्या छोट्या गटांमध्ये चर्चा करणे आणि आरोग्यसेवांची माहिती देणे
- पोस्टर लावून, आरोग्याचे संदेश देण्यासाठी भिंती रंगवून, पत्रके वाटून जनजागृती करणे.
- सणांचा वापर करून विविध महत्त्वाचे संदेश लोकांपर्यंत पोचवू शकतो. उदा. बैलपोळ्याला बैलांच्या अंगावर आरोग्यपूर्ण संदेशांची झूल टाकणे, नागपंचमीच्या निमित्ताने साप चावल्यानंतर तातडीने काय केले पाहिजे हे सांगणारे पोस्टरस गावात लावणे, पत्रक वाटणे इ.
- ग्रामसभेत मुद्दा उपस्थित करून जनजागृती करणे.

२.७.२ गावातील गाव आरोग्य, स्वच्छता, पाणीपुरवठा व पोषण समितीचा देखरेख प्रक्रियेत सहभाग

देखरेख प्रक्रिया सुरू करण्यासाठी गावात असलेल्या 'गाव आरोग्य, पाणी पुरवठा, स्वच्छता व पोषण समिती'चा आपल्याला उपयोग होऊ शकतो. प्रत्येक महसुली गावात ह्या समित्या असणे अपेक्षित आहे. या समित्यांवर गावातील काही सामाजिक काम करणारे कार्यकर्ते, लोकप्रतिनिधी आणि सेवा घेणारे लाभार्थी असणे अपेक्षित आहे.

पण प्रत्यक्षात काय घडले हे चौकटीत दिले आहेच. आपण ह्या समितीमध्ये कोण व्यक्ती सदस्य आहेत हे समजून घेऊन त्यांच्यासोबत संवाद करून त्यांना ह्या प्रक्रियेत सहभागी करून घ्यावे. त्यांना आरोग्य यंत्रणेकडून मिळणाऱ्या हमीच्या सेवा कोणत्या आहेत, सदस्य म्हणून आपली जबाबदारी काय आहे हे समजून सांगावे. तसेच समितीच्या अधिकारांची जाणीव करून द्यावी.

गावांमध्ये देखरेख प्रक्रियेसाठी समितीच्या स्थापना / विस्ताराच्या वेळी काय घडले?

जवळजवळ सगळ्याच गावांमध्ये कार्यकर्ते समितीच्या विस्तारासाठी गेले तेव्हा आधी स्थापन झालेल्या समितीमध्ये फक्त दोन व्यक्तींची नावे आहेत हे दिसून आले आणि या व्यक्ती म्हणजे ज्यांच्या नावाने या समितीचे खाते बँकेत काढायचे होते असे सरपंच आणि त्या गावातल्या अंगणवाडी सेविका. बऱ्याच गावांमधल्या समित्यांच्या सदस्यांना आपण या समित्यांमध्ये आहोत हे देखील माहित नव्हते. अशा परिस्थितीत संस्थेचे कार्यकर्ते व गावपातळीवरील कार्यकर्ते यांनी पुन्हा शून्यातून समिती स्थापनेला सुरुवात करून समितीची स्थापना केली.

बऱ्याच गावांमध्ये जेव्हा ग्रामपंचायत सदस्य, आरोग्य सेवक आणि ग्रामसेवकाची भेट घेतली तेव्हा पहिल्यांदा या प्रक्रियेमध्ये सहभागी होण्यासाठी त्यांनी नकार दिला. कारण त्यांना वरच्या पातळीवरून कोणतेही आदेश / सूचना आल्या नव्हत्या. पण कार्यकर्त्यांनी गाव आरोग्य, स्वच्छता, पाणीपुरवठा आणि पोषण समितीचा अध्यादेश दाखवल्यानंतर त्यांना या प्रक्रियेत सहभागी होणे भाग पडले.

सगळ्या गावांमध्ये कधीच ग्रामपंचायत सदस्य, सरपंच, आरोग्य सेवक, अंगणवाडी सेविका, ग्रामसेवक एकावेळी एकत्र भेटू शकले नाहीत. त्यामुळे या सर्वांची भेट घेण्यासाठी अनेक वेळा गावांमध्ये जावे लागले. गावात बैठका घेतल्या त्यावेळी लोकांना आपल्या गावात काय सेवा मिळायला हव्यात याची माहिती झाली. लोकांना समितीबद्दल अजिबात माहिती नव्हती आणि महत्त्वाचे म्हणजे गावाच्या आरोग्यासाठी समितीला मिळणाऱ्या मुक्त निधीबद्दल काहीच माहिती नव्हती. प्रक्रियेशी संबंधित कार्यकर्त्यांच्या बैठकांमधून जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत ही प्रक्रिया पोहोचविण्याचा प्रयत्न केला.

बऱ्याच गावांमध्ये वेळेची मर्यादा, पंचायत सदस्यांचे व ग्रामसेवकांचे पुरेसे सहकार्य नसल्यामुळे प्रत्यक्ष ग्रामसभा घेणे शक्य झाले नाही. मग ग्रामसेवकांच्या मागे लागून समिती विस्ताराचा ठराव करून घेण्यात आला आणि सदस्यांची यादी गावातल्या लोकांपर्यंत पोहोचवून समितीचा विस्तार करण्यात आला.

जिथे गाव समिती सक्रिय नाही व सक्रिय करायची आहे तिथे विद्यार्थी कार्यकर्ता या प्रक्रियेतून काय शिकेल?

- गावामध्ये कोणतीही समिती स्थापन करताना खालील गोष्टी लक्षात ठेवणं गरजेचे आहे-
- कोणत्याही पदाधिकार्याला, सरकारी कर्मचार्याला भेटण्याआधी सरकारच्या सूचना/परिपत्रकाची प्रत जवळ असावी.
  - जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत पोहोचण्याचा प्रयत्न करावा, जेणेकरून लोकांना लक्षात राहते की अशी समिती आपल्या गावात आहे आणि तिचा उपयोग आपल्याला होऊ शकतो.
  - लोकांना व समितीतल्या सदस्यांना त्यांच्या कामाची, जबाबदारीची माहिती नसल्यास ती द्यावी व ही प्रक्रिया काही महिने नियमितपणे चालू ठेवावी.
  - गावाला किंवा समितीला मिळणाऱ्या निधी संदर्भात गावपातळीवर जनजागृती करावी, जेणेकरून आर्थिक व्यवहारात पारदर्शकता निर्माण होण्यासाठी मदत होऊ शकेल.
  - गावपातळीवर लोकांच्या हक्कांबाबत जागृती केल्यास लोकांचा या समितीमध्ये सहभाग वाढेल आणि समिती सदस्यांमध्ये उत्तरदायित्वाची भावना वाढीस लागेल.
  - जर गावात अगोदर स्थापन झालेली (कागदोपत्री असली तरी) समिती असेल तर तिची यादी घ्यावी.
  - समितीमध्ये महिलांचा ५० टक्के सहभाग व अनु. जाती जमातींचे प्रतिनिधित्व राहिल यासाठी आग्रही राहावे.

२.७.३ आरोग्याची परिस्थिती समजून घेण्यासाठी माहिती गोळा करणे

➤ गावातील आरोग्यसेवांवर देखरेख करणाऱ्या गटाने एकत्रितपणे गावातील आरोग्यावर परिणाम करणाऱ्या काही मुद्द्यांची पाहणी करावी

- अंगणवाडीमध्ये मुलांची वजने नियमित घेतली जातात का व आहार नियमित चांगल्या दर्जाचा मिळतो का हे पाहण्यासाठी भेटी देणे व परिस्थिती समजून घेणे.
- गावातील रेशन दुकानात जाऊन सर्वांना उपलब्ध धान्य मिळते का हे पाहणे.
- गावातील पिण्याच्या पाण्याच्या जागांना भेटी देऊन तेथे स्वच्छता आहे का, नियमितपणे त्या पाण्याची तपासणी होते का हे पाहणे.
- गावातील सांडपाण्याची व्यवस्था कशी आहे हे पाहणे.

वांचित गटाच्या गटचर्चेमध्ये विचारायचे प्रश्न		
३. गावात मिळणारा औषधोपचार		
प्र.क्र.	प्रश्न	प्रतिसाद (पक्षांवार खुण करा)
१	मागील तीन महिन्यात त्वण आरोग्या प्रत्येक व्यक्तीच्या लक्षणीसाठी घेण्यातून रक्ताचा नमुना घेतला गेला का?	तपासना रुग्ण नाही - ☐ प्रत्येक व्यक्तीचा - ☒ काही नापांचा - ☒ कोणताही नाही - ☐
२	मागील तीन महिन्यात त्वण आरोग्या व्यक्तीच्या घेण्यातून रक्ताचा नमुना घेऊन लगेच गोळा दिला का?	सर्व रुग्णांना मिळाल्या - ☒ काही व्यक्तींना मिळाल्या - ☒ कोणताही मिळाल्या नाही - ☐
३	अ) मागील तीन महिन्यात यंत्रियार्थी निदान झालेले रुग्ण किती?	प्रत्येकाचे रुग्ण नाही - ☐ निदान झालेल्या रुग्णांची संख्या - <input type="text"/>
	ब) निदान झालेल्या रुग्णांपैकी किती रुग्णांचा ३/४ विषय अर्धवर्षांतूनच गोळा मिळाल्या?	सर्व रुग्णांना मिळाल्या - ☒ निम्मा रुग्णांना मिळाल्या - ☒ कोणताही मिळाल्या नाही - ☐
४	नसंबंधीने मागील तीन महिन्यात यंत्रियार्थी/घड्यांना किती वेळा भेट दिली?	५-६ वेळा - ☒ ३-४ वेळा - ☒ २ वेळा - ☐
एकूण बाबत्यांची संख्या		
●● चांगले परिणामी ● काहीसे यत्नांनकारक परिणामी ● गंभीर परिणामी ३ ते ६ बाबत्या ५ ते ६ बाबत्या ४ व ३ पैकी कमी बाबत्या		
किंवा		
मलेशियाचा एकही रुग्ण नसले तर...		
●● चांगले परिणामी ● काहीसे यत्नांनकारक परिणामी ● गंभीर परिणामी परिस्थितीप्रमाणे रंग भरावा ५ ते ६ बाबत्या ४ बाबत्या ३ व ३ पैकी कमी बाबत्या		

- गावात आरोग्यसेवा देणारे कर्मचारी (आरोग्य सेवक आणि सेविका) नियमितपणे भेटी देतात का सर्वांना आवश्यक ती सेवा देतात का हे पाहणे. यासाठी गावात कॅलेंडर कार्यक्रम राबवू शकतो.
- अशाप्रकारे पाहणी करण्यासाठी प्रश्नावलीचा वापर करता येऊ शकतो.

➤ पाहणी केल्यानंतर गावातील विविध वस्त्यांमध्ये असलेली परिस्थिती समजून घेण्यासाठी प्रश्नावली भरणे आणि आरोग्य प्रगतीपत्रक तयार करणे

- प्रत्यक्ष भेटी दिल्यानंतर गावात गटबैठका घेऊन गावात लोकांना मिळणाऱ्या सेवा कशा आहेत यासाठी प्रश्नावलीच्या माध्यमातून माहिती गोळा करू शकतो.
- यामध्ये गावातील मध्यवर्ती वस्तीत, दलित किंवा आदिवासी वस्तीत, स्त्रियांसाठी वेगळ्या बैठका घेण्यात याव्यात. त्यामध्ये प्रश्नावली भरून घेण्यात यावी.
- गावात सेवा मिळताना प्रत्येक घटकाला येणाऱ्या अडचणी, अनुभव असल्यास ते नोंदवून घ्यावेत. गावात कोणाच्या बाबतीत सेवा नाकारल्याची घटना घडली असेल तर त्याबाबत सर्व माहिती व कागदपत्रे गोळा करायला हवीत.
- प्रश्नावलीमधून पुढे आलेल्या माहितीनुसार आपल्या गावातील सेवेची परिस्थिती समजून घ्यायची आहे आणि त्यानुसार गावाचे आरोग्यसेवांचे प्रगतीपत्रक तयार करायचे आहे. हे तयार केलेले प्रगतीपत्रक गावाच्या मध्यभागी सर्वांना दिसेल अशा जागी लावावे. यात गटचर्चेत पुढे आलेले महत्त्वाचे मुद्दे, एखाद्या व्यक्तीला सेवा नाकारल्या असतील अशा घटना असतील तर त्याचा अनुभव वेगळ्या कागदावर नोंदवून घ्यावा. अधिकाऱ्यांशी चर्चा करताना त्याचा चांगला उपयोग होऊ शकतो.
- त्यानुसार आपल्या गावातील आरोग्यसेवेची परिस्थिती कोणत्या प्रकारची आहे त्यानुसार हिरवा, पिवळा, लाल असे रंग देऊन त्यानुसार आपल्या गावच्या आरोग्याचे प्रगतीपत्रक तयार करून ते दर्शनी भागात लावावे.

राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियान आपल्या गावातील आरोग्य सेवांचे प्रगतीपत्रक चला आपण एकत्र येऊ, आपल्या आरोग्य सेवांवर देखरेख ठेवू!		धेनुक-		
गावाचे नाव-	गावात मिळणाऱ्या आरोग्य सेवा	वांगळी परिस्थिती	हरी परिस्थिती	गंभीर परिस्थिती
१) एम.पी. डब्ल्यू. (मलेरिया डॉक्टर) यांच्याकडून मिळणाऱ्या सेवा				
२) ए. एन. एम. (नर्सबाई) यांच्याकडून मिळणाऱ्या सेवा				
३) माता मृत्यू / बाल मृत्यू				
४) गावासाठी मिळणारा (१०,००० रु.) निधी				
५) माता आरोग्य- अ. गरोदरपणात मिळणाऱ्या सेवा				
ब. बाळंतपणात मिळणाऱ्या सेवा				
६) बाल आरोग्य- अ. लसीकरण				
ब. अंगणवाडीत मिळणाऱ्या सेवा				
७) बाळंतपणानंतर मिळणाऱ्या सेवा व जननी सुरक्षा योजना				
८) सरकारी आरोग्य केंद्रात आलेले अनुभव अ. आरोग्य केंद्रात मिळणाऱ्या सेवा				
ब. आरोग्य केंद्रात मिळणारी वागणूक				

आपल्या गावात आरोग्य, पोषण, पाणी पुरवठा स्वच्छता समितीची मदत घेऊ, आपण सगळे मिळून गावाच्या आरोग्याची परिस्थिती सुधारू!

➤ देखरेख करण्याची आणखी नावीन्यपूर्ण माध्यमे

१) आरोग्याच्या प्रश्नांची ग्रामसभा-

टाकेदेव गावात लोकाधारित देखरेख व नियोजन प्रक्रियेत वारंवार उद्भवणारे मुद्दे सुटण्यासाठी त्या मुद्द्यांवर ग्रामसभेत ठराव घेण्याचे ठरविण्यात आले. ग्रामसभेतील ठरावाला असणारे महत्त्व पाहता या उपायाचा मुद्दे सुटण्यासाठी निश्चितच उपयोग होईल असे वाटले. ग्रामसभेत हे मुद्दे समिती सदस्यांनी लावून धरले होते. त्र्यंबकेश्वर तालुक्यातील अंबोली प्राथमिक आरोग्य केंद्रातील टाकेदेवगाव गावात आरोग्याचे प्रश्न जास्त होते. नवीन नियुक्त झालेल्या सिस्टरांच्या कामाबाबतीतील असमाधान, उपकेंद्र नादुरुस्तीचा प्रश्न, आशा कार्यकर्ती गावात काम करत नाही, या सारख्या अनेक प्रश्नांनी गावातील लोक त्रस्त झालेले होते, हे मुद्दे ग्रामसभेला सगळ्यात जास्त मांडले गेले. सिस्टरांनी गावात राहावे, वाडी पाड्यावर भेट द्यावी, स्थलांतरीत आशाची नियुक्ती रद्द करावी, नवीन आशाचा प्रस्ताव पाठवावा, नादुरुस्त उपकेंद्र निर्लेखित करावे व नवीन उपकेंद्रासाठी गावठाणात जागा उपलब्ध करून द्यावी हे आणि या सारख्या अनेक आरोग्याच्या प्रश्नांवर ही ग्रामसभा गाजली. त्यातील काही बाबतीत ठरावही करण्यात आले व ते तालुक्याला पाठविण्यात आले. त्याचा पाठपुरावा सध्या समिती सदस्यांमार्फत सुरू आहे.

२) गावमत चाचणी-

लोकाधारित देखरेख प्रक्रियेचा महत्त्वाचा टप्पा म्हणजे गावात होणारे माहिती संकलन. या माहिती संकलनाच्या आधारे गावाचे आरोग्याचे प्रगतीपत्रक तयार होते. हे माहिती संकलन दरवर्षी गाव समितीच्या सदस्यांकडून गाव बैठका घेऊन केले जाते. या माहिती संकलना बरोबरच गावातील लोकांचे आरोग्यसेवांबाबत मत जाणून घेण्यासाठी गावमत चाचणी हा उपक्रम राबविण्यात आला. त्यात गाव पातळीवर मिळणा-या आरोग्यसेवेची प्रश्नावली तयार केली गेली. ही प्रश्नावली गावात समिती सदस्यांमार्फत कुटुंबात वाटली गेली. त्यावरून गावातील आरोग्यसेवेविषयीचे मत हे या गावमत चाचणीद्वारे माहिती करून घेण्यात आले. या गावमत चाचणीच्या आधारे लोकाधारित देखरेख प्रक्रियेच्या प्रसिध्दीची कार्यशाळा घेण्याचे नियोजन करण्यात आले होते.

३) किशोर गटांचा सहभाग -

कुरण व कादवे गावात किशोरवयीन मुलामुलींना उपकेंद्राचा प्रश्न जिल्ह्याच्या मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्यांसमोर मांडला व आठ वर्ष बंद असलेले उपकेंद्र सुरू करून दाखवले. पानशेतच्या

सरकारी दवाखाना नियमित चालू होण्यासाठी याच मुलांनी रॅली, सह्यांची मोहीम, बालग्रामसभा घेण्यात पुढाकार घेतला.

४) गाव आरोग्य पोषण पाणी पुरवठा स्वच्छता समिती सदस्यांचा मेळावा

गाव माहिती संकलनानंतर प्रत्येक गावाचे आरोग्याचे प्रगतीपत्रक तयार करण्यात आले होते. आपल्या प्राथमिक आरोग्य केंद्रात आपल्या सोबत देखरेख प्रक्रियेत असणाऱ्या इतर चार गावाची आरोग्याची स्थिती काय आहे हे जाणून घेण्यासाठी व आपसातील विचारांची देवाण-घेवाण होण्यासाठी व जनसुनवाईची पूर्वतयारी म्हणून त्र्यंबक आणि पेठ दोन्ही तालुक्यातील प्रत्येक प्राथमिक आरोग्य केंद्रातील पाच पाच गावांतील सदस्यांचा मेळावा आयोजित करण्यात आला होता. त्यात आपल्या गावात कोणती समस्या आहे, त्यावर व्यापक स्वरूपात काय करता येईल यावर चर्चा झाली. त्यातूनच गाव समिती बरोबरच गावाची समस्या सोडविण्यासाठी सर्व गावातील लोकांना समाविष्ट करून घेण्यासाठी गाव पातळीवर सह्यांची मोहीम राबविण्याचे ठरविण्यात आले.

५) गाव आरोग्य कॅलेंडर कार्यक्रम

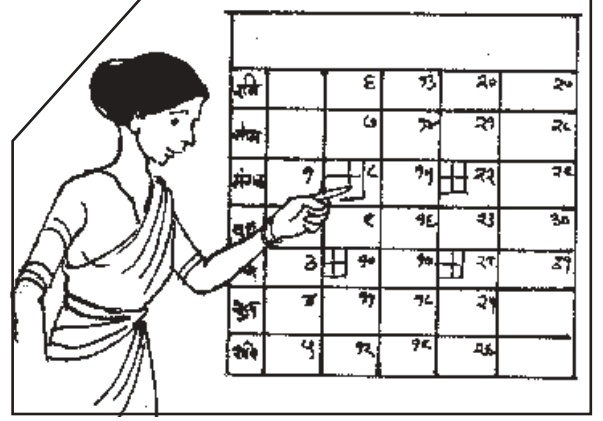
आपल्या भागातील आरोग्यसेवांचा दर्जा सुधारण्यासाठी व या सेवा योग्य रितीने मिळवून घेण्यासाठी आरोग्य संवाद हा मार्ग आहे. परंतु ही प्रक्रिया सातत्याने चालू राहणे देखील महत्त्वाचे आहे. यासाठी त्याचा पाठपुरावा कसा करता येईल यासाठी 'आरोग्यसेवा कॅलेंडर' कार्यक्रमाची माहिती घेऊ-

गावपातळीवर आपल्याला स्त्री आरोग्य सेविका (ANM) व पुरुष आरोग्य सेवक (MPW) यांच्याकडून आरोग्यसेवा मिळतात. या दोन्हीही आरोग्य सेवकांनी आपल्या गावात येऊन नियमितपणे लसीकरण, गरोदर मातांना सल्ला देणे, स्तनदामाता व किशोरींना मार्गदर्शन विशिष्ट आजारांचा पाठपुरावा, पाण्याचे तपासणी, साध्या आजारांवरील उपचार इ. सेवा देणे अपेक्षित आहे. बहुतेक वेळा आपल्याला या सेवांची कामे माहीत नसतात किंवा माहीत असली तरी ते कोणत्या दिवशी गावात येतात हे समजू शकत नाही. यावर उपाय म्हणून गावातील लोक या सेवांच्या कामांवर 'आरोग्य सेवा कॅलेंडर' द्वारे देखरेख ठेवू शकतात व त्यांना कामात सहकार्य करू शकतात.

आरोग्य सेवा कॅलेंडर	जारीवारी - सप्टेंबर
सुनिवार	१२
सोमवार	१३
मंगळवार	१४
बुधवार	१५
गुरुवार	१६
शुक्रवार	१७
शनिवार	१८

आरोग्य कॅलेंडर उपक्रम कसा राबवावा?

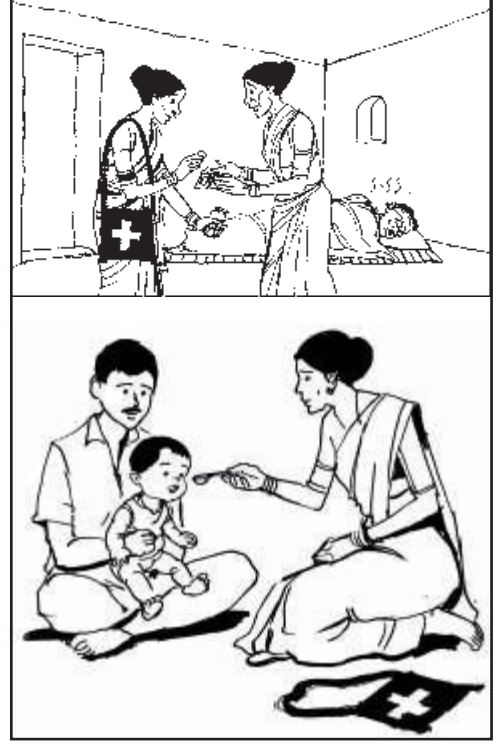
- गावात बैठक आयोजित करावी. या बैठकी आशा, आरोग्य सेविका/सेवक, अंगणवाडी कर्मचारी अशा गावात आरोग्यसेवा देणाऱ्या आरोग्य सेवकांना बोलवावे. त्यांच्या सर्व कामात गावकरी त्यांना सहकार्य करतील ही खात्री या बैठकीतून त्यांना मिळायला हवी.

- बैठकीत उपस्थित झालेल्या आरोग्य सेवकांना त्यांच्या गावातील जबाबदाऱ्या सर्वांच्या माहितीसाठी सांगण्याची विनंती करावी. सांगितलेल्या जबाबदाऱ्या पूर्ण होत नसल्यास त्यांच्या कारणांची चर्चा घडवावी.
- आरोग्य कर्मचाऱ्यांच्या महिन्यातून किती गावभेटी होतात? कोणत्या गावभेटीत कोणते काम प्रामुख्याने अपेक्षित असते? गावकऱ्यांना त्यांच्याकडून कोणत्या सहकार्याची अपेक्षा आहे? आरोग्य सेवकांना कोणत्या कामात गावकऱ्यांची मदत मिळू शकते? साधारणतः या मुद्द्यांवर चर्चा घडवावी.
- गावात कोणत्या तारखेस किंवा वारास कोणते काम होईल याचे वेळापत्रक आरोग्य सेवकांकडून घ्यावे. प्रत्येक प्रा. आ. केंद्रात आरोग्य कर्मचाऱ्यांच्या गावभेटी व कामांचे असे वेळापत्रक बनवलेलेच असते. त्याची गावातल्या नियोजनाला मदत होईल. आरोग्य सेवकांनी सांगितलेल्या तारखा व त्या दिवशीची सेवा एका कॅलेंडरवर नोंदवाव्यात. हे कॅलेंडर म्हणजे एक प्रकारे आरोग्य सेवकांचे वर्क मस्टर ठरेल.
- आता कॅलेंडरवर लसीकरण, रक्तनमुना घेणे, माता बैठक इ. कामांची तारीखवार नोंद येईल. या नोंदीप्रमाणे त्या त्या तारखेला ते ते काम होईल यासाठी गावकरी सहकार्य करतील. काम न झाल्यास त्या निश्चित तारखेवर फुलीचे चिन्ह (X) करतील. यामुळे कोणते काम झाले नाही, काय अडचण होती याची नोंद गावात सर्वांसाठी उपलब्ध होईल. तसेच कोणत्या दिवशी कोणती सेवा मिळणार हे आधीच समजल्याने लोकही त्याप्रमाणे आपल्या कामांचे नियोजन करू शकतील.
- हे कॅलेंडर गावात चावडी, ग्रामपंचायत कार्यालय, अंगणवाडी, रेशन दुकान इ. अशा सार्वजनिक ठिकाणी लावावे ज्यामुळे त्यावर नोंदवलेली कामे सर्वांना कळतील.

कॅलेंडर कार्यक्रमातून काय होईल?

- गावपातळीवर उपलब्ध असणाऱ्या सरकारी सेवांची माहिती गावकऱ्यांना मिळेल.
- कोणती सेवा कोणत्या दिवशी मिळेल याचे मासिक वेळापत्रक माहीत होईल. त्यामुळे या सेवा मिळण्यात सुधारणा होईल.
- सरकारी आरोग्य सेवाकांना गावकऱ्यांचे सहकार्य मिळेल.
- गावपातळीवरील आरोग्यसेवांमध्ये नियमितपणा येऊ शकेल.
- आरोग्यसेवांच्या नियोजनात लोकांचा सहभाग राहील.
- चांगल्या आरोग्यसेवांसाठी सरकारी सेवक व गावकरी मिळून उपाय योजना करू शकतील.

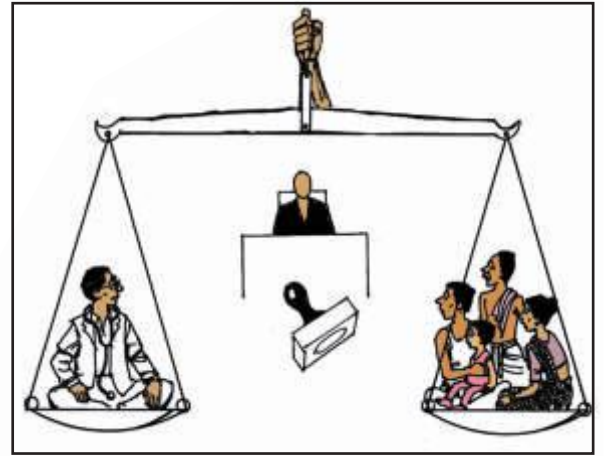

२.७.४. आलेले प्रश्न सोडवण्यासाठी आरोग्य यंत्रणेसोबत जनसंवाद

गावात सगळ्यांना चांगल्या आरोग्यसेवा मिळाव्यात यासाठी आरोग्य संवाद हे माध्यम आहे, सरकारी आरोग्य कर्मचाऱ्यांशी संवाद व लोकजागृती मार्फत आपण गावपातळीच्या आरोग्यसेवा मिळवू शकू.

■ जनसंवाद- कशासाठी?

दवाखान्यात सर्पदंशावरील लस शिल्लक नसल्याने रुग्णाचा मृत्यू झाला, दवाखान्याची ॲम्ब्युलन्स नादुरुस्त असल्याने उपयोगात आणली जात नाही अशा घटना अनेकदा घडतात व थोड्या दिवसात विसरल्याही जातात. सरकारी दफ्तर दिरंगाई, विशिष्ट कामासाठी निधी नसणे, आरोग्य कर्मचाऱ्यांची निष्काळजी वृत्ती इ. कारणे या घटनांमागे असतात. परंतु सर्वानाच आपला हक्क असलेल्या या सेवा मिळाल्या नाहीत म्हणून दाद मागता येत नाही. जनसुनवाईद्वारे अशा घटनांना

जनतेसमोर आणून त्या पुन्हा घडणार नाहीत यासाठी जनमताचा दबाव आणणे आणि परिस्थिती सुधारण्याचा प्रयत्न करणे, कोणालाही सेवा नाकारली गेल्याच्या घटना असल्यास त्यांची मांडणी झाल्याने पुन्हा अशा घटना घडू नये यासाठी शासन यंत्रणेवर दबाव येणे असे जनसुनवाई घेण्याचे मुख्य हेतू आहेत.

■ अधिकाऱ्यांसोबत जनसंवाद/ प्रश्न सोडवण्यासाठी चर्चा करण्याच्या बैठकीची पूर्वतयारी

१) जनसंवादाचे आयोजन - जनसंवादाची

तारीख, ठिकाण निश्चित करून गावांमधील लोक, सेवा नाकारल्या गेलेले रुग्ण, बालमृत्यू किंवा मातामृत्यू, सर्पदंशाने मृत्यू इ. स्वरूपाच्या रुग्णांना भेटून त्यांची लिखित स्वरूपात माहिती घ्यावी. त्यामध्ये सेवा नाकारल्याची तारीख, वेळ, डॉक्टर किंवा कर्मचाऱ्याचे नाव, नेमके काय घडले यांच्या नोंदी आवश्यक आहेत. तसेच परिसरातील गावांमध्ये जनसंवादाची जाहीरपत्रके वाटावीत, दवंडी द्यावी, फळ्यावर सूचना लिहावी. विशेष अधिकारी व लोकप्रतिनिधी यांना निमंत्रणपत्र द्यावे. कार्यकर्त्यांच्या टीमची १-२ वेळा बैठक घेऊन पूर्वतयारीचा आढावा घ्यावा व जनसंवादाच्या दिवसाच्या जबाबदाऱ्यांचे वाटप करावे.

२) **बैठकीपूर्वी करायची पूर्वतयारी-** बैठकीची पूर्वतयारी करताना बैठकीची जागा निश्चित करणे, स्थानिक लोक, कार्यकर्ते, स्थानिक महत्त्वपूर्ण व्यक्ती, लोकप्रतिनिधी यांना बोलवणे. आपल्या कार्यक्षेत्रात सेवा देणारे शासकीय कर्मचारी आणि निर्णयक्षम अधिकारी यांना बोलावणे. बैठकीमध्ये जे मुद्दे मांडले जाणार आहेत त्याबद्दल आपल्याला काय निर्णय अपेक्षित आहे त्याबद्दलची चर्चा बैठकीपूर्वी केलेली असली पाहिजे. प्रश्नावलीमधून आणि गटचर्चेमधून आलेले महत्त्वाचे मुद्दे कसे आणि कोणत्या क्रमाने मांडावे याची तयारी करणे. प्रत्यक्ष कोण व्यक्ती हे मुद्दे मांडेल त्या व्यक्तीकडून ती तयारी करून घेणे. बैठकीमध्ये मांडायच्या मुद्दांचा अपेक्षित निर्णयांसह विशिष्ट अहवाल तयार करून ठेवणे. जनसंवाद नीट व्हावा आणि मुद्दे सोडवले जावेत यासाठी या क्षेत्रातील मान्यवर व्यक्ती, पत्रकार, सामाजिक कार्यकर्ते यांचे एक पॅनेल मांडलेल्या मुद्दांवर निर्णय घेण्यासाठी पॅनेल नेमण्याची गरज आहे. त्यासाठी व्यक्तींची निवड करून त्यांना संपर्क करणे आणि पॅनेलमधील व्यक्तींची नावे ठरवणे.

३) **बैठकीच्या दिवशी करायची पूर्वतयारी-** कार्यक्रमाचे नियोजन करणे, कार्यक्रम पत्रिका तयार करणे, बैठकीला अपेक्षित लोक, संबंधित अधिकारी, मान्यवर व्यक्ती आणि पॅनेल सदस्य येत आहेत की नाही याची खात्री करणे. आपण मांडणाऱ्या मुद्यांची तयारी नीट झाली आहे ना याची खात्री करणे. त्यासाठी आवश्यक त्या व्यक्ती उपलब्ध आहेत ना ह्याची खात्री करणे. ज्या हॉलमध्ये कार्यक्रम घेणार तेथे सर्व व्यवस्था नीट आहे याची खात्री करणे. माईक व साऊंडची व्यवस्था आहे याची खात्री करणे. झालेल्या निर्णयांचा अहवाल लिहिण्यासाठी स्वतंत्र व्यक्ती नेमावी. उपस्थित लोकांसाठी पिण्याचे पाणी, शौचालय, गरज पडल्यास अल्पोपहार याची व्यवस्था करावी.

अशी जनसुनवाई आयोजित करताना खालील बाबी विचारात घ्याव्यात-

१) सरकारी आरोग्यसेवांच्या उपलब्धतेविषयी माहिती जमवणे

आपापल्या भागातील सरकारी प्रा.आ. केंद्रे, ग्रामीण रुग्णालय यांची माहिती जमवून ती प्रत्यक्ष जनसुनवाईत अकार्यक्षम व अपुऱ्या आरोग्यसेवांचा ठोस पुरावा म्हणून मांडता येऊ शकते.

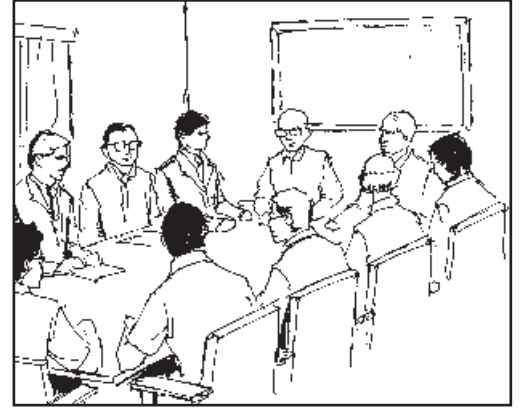
२) जनसुनवाईतील जनतेचे पक्षकार

आपणच या जनसुनवाईत जनतेचे पक्षकार म्हणून भूमिका निभावतो. यासाठी सरकारी यंत्रणेवर अतिशय संयमाने व मुद्देसुदपणे माहितीपूर्ण मुद्दे, माहिती मांडायला हवी.

३) जनसुनवाईतील सरकार पक्ष - शासकीय आरोग्य अधिकारी

आपण ज्या पातळीवर जनसुनवाई आयोजित करत आहोत त्या पातळीवरील धोरणात्मक निर्णय घेणारे अधिकारी या जनसुनवाईत सरकार पक्ष म्हणून उपस्थित असणे आवश्यक आहे.

शिवाय ज्या प्रा. आ. केंद्र, ग्रामीण रुग्णालय यांच्याबाबतच्या तक्रारी जनसुनवाईत उपस्थित केल्या जातील तेथील आरोग्य कर्मचारी व वैद्यकीय अधिकारीही या जनसुनवाईत उपस्थित केलेल्या प्रश्नांवर खुलासा देण्यासाठी हजर असायला हवेत.

४) समाजाभिमुख तज्ज्ञ पॅनेलची टीका-टिप्पणी

दोन्ही पक्षकारांची बाजू ऐकून, गरज पडल्यास बाजू मांडतांना पक्षकारांना थांबवून स्पष्टीकरण मागू शकणारे, तसेच माहितीची सत्यता पडताळून त्याबाबत मत देणाऱ्या तीन-चार तज्ज्ञांच्या पॅनेलची जनसुनवाईत महत्त्वाची भूमिका आहे. पॅनेलमध्ये सामाजिक, आरोग्य, पत्रकारिता, अशा विविध क्षेत्रातील मान्यवर असावेत. त्यांच्या वक्तव्यांना, मतांना समाजात व्यापक मान्यता असल्यामुळे त्यांनी दिलेल्या मताचा पुढे गंभीरतेने विचार होऊ शकतो. शिवाय जनमत घडवण्यातही अशा तज्ज्ञांच्या मताचा उपयोग होऊ शकतो.

५) पॅनेलचा अहवाल

जनसुनवाईत जनतेची बाजू मांडल्यानंतर व सरकारी पक्षाने त्यावर दिलेल्या खुलाशानंतर पॅनेल परस्पर विचार-विनिमय करून आपले स्वतंत्र मतप्रदर्शन करेलच शिवाय शक्य झाल्यास पॅनेलतर्फे एक लेखी अहवाल घेऊन हा अहवाल राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोगास पाठविल्यास मोहीम सशक्त होण्यास त्याचा उपयोग होऊ शकेल.

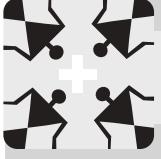
६) जनसुनवाईचा प्रस्तावित आराखडा

- जनसुनवाईची प्रस्तावना
- संस्था /संघटनांनी मिळवलेल्या माहितीची मांडणी
- काही व्यक्ती ज्यांना आरोग्यसेवा नाकारल्या आहेत अशांची छोटी मांडणी (केस स्टडी)
- सरकार पक्षाकडून खुलासा/ठोस आश्वासने मिळवणे
- पॅनेलचे विचार-विनिमय करून मत प्रदर्शन
- जनसुनवाईतून पुढे आलेल्या मुद्द्यांबाबत ठोस मागण्या व आंदोलनाची पुढील दिशा स्पष्ट मांडणे

प्रत्यक्ष जनसंवाद- कार्यक्रम पत्रिकेप्रमाणे कार्यक्रम होत आहे याची खात्री करणे. प्रत्येक मुद्दा मांडल्यानंतर त्यावर चर्चा होऊन निर्णय होत आहे याची खात्री करणे. सूत्रसंचालन करणारी व्यक्ती, लोक आणि अधिकारी/कर्मचारी यांच्यात होत असलेल्या चर्चेत संतुलित पद्धतीने संवादातून प्रश्न सोडवण्याचा प्रयत्न करेल. आपल्या महत्त्वपूर्ण मुद्द्यांवर निर्णय बैठकीतून घ्यायचे आहेत हे सूत्रसंचालकाच्या लक्षात असले पाहिजे, त्या पद्धतीने कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन होणे अपेक्षित आहे. जे मुद्दे बैठकीत सुटणे शक्य नाही अशा मुद्द्यांबाबत काय केले पाहिजे हे बैठकीत उपस्थित अधिकाऱ्यांशी चर्चेत विचारावे व त्याप्रमाणे त्या मुद्द्यांबाबत वरच्या स्तरावर पाठपुरावा करावा. लोक अथवा उत्तर देणारे संबंधित अधिकारी, कर्मचारी आक्रमक झाल्यास सूत्रसंचालकांनी पॅनेलिस्टच्या मदतीने परिस्थिती हाताळावी, लोकांना न्याय मिळेल यासाठी आग्रही असावे.

२.८ थोडक्यात पण महत्त्वाचे

- गोळा केलेल्या माहितीला पडताळून खरी व पुराव्यानिशी माहिती जनसुनवाईमध्ये मांडणे गरजेचे आहे. त्यासाठी संबंधित प्रत्येक व्यक्तीशी चर्चा करून ती माहिती जनसुनवाईत मांडावी.
- जनसुनवाईमध्ये लक्षात ठेवायचे मुद्दे-
  १. लोकांचे सर्व प्रश्न देखरेख प्रक्रियेतून सुटणार नाहीत याचे भान विद्यार्थी कार्यकर्त्यांनी सातत्याने राखले पाहिजे.
  २. शासकीय सेवेतील काम करणारे अधिकारी आणि कर्मचारी यांच्यासोबत संवाद करताना त्यांच्या मानवी हक्कांचे संवर्धन करणे ही प्रक्रिया राबवणारे म्हणून आपली जबाबदारी आहे.
  ३. लोक एकत्र येऊन गाऱ्हाणी मांडू लागले तर गैरवापर करणारी यंत्रणा सुधारता येते. हा संदेश जनसुनवाईतून लोकांमध्ये जाणे आवश्यक

२.९ सरावासाठी प्रश्न

२.९.१ देखरेख प्रक्रियेच्या पायऱ्या कोणत्या? आणि त्या पायऱ्यांप्रमाणे प्रक्रिया घडवण्यामागचे तुम्हाला समजलेले कारण काय?

२.९.२ देखरेख प्रक्रियेत जनजागृतीसाठी कोणती माध्यमे वापरू शकतो?

२.९.३ देखरेख प्रक्रियेत जनसुनवाईला का महत्त्व आहे?

बदलाच्या ठळक गोष्टी

- भोंगवली प्राथमिक आरोग्य केंद्रातील डॉक्टर अॅडमिट केलेल्या रुग्णास बाहेरून औषधे विकत घेण्यास सांगत असे. देखरेख समितीच्या एका जागृत सदस्याने ही बाब लोकप्रतिनिधी व वरिष्ठ अधिकाऱ्यांच्या निदर्शनास आणून दिली. तसेच आमदारांसोबत जनसुनवाई प्रसंगी रुग्णास गाऱ्हाणे मांडण्यास प्रवृत्त केले. जनसंवादामध्ये जिल्हा आरोग्य अधिकाऱ्यांनी जाहीरपणे सदर रुग्णास झालेला अनावश्यक खर्च संबंधित वैद्यकीय अधिकाऱ्यांना भरपाई करून देण्याचे आदेश दिले व त्याच ठिकाणी कार्यवाही करून आदेशाची अंमलबजावणी करण्यात आली.
- वेल्हा ग्रामीण रुग्णालयामध्ये पोस्टमार्टम रुमची अवस्था अत्यंत खराब होती. दोन महिन्यांपूर्वी केलेल्या शवविच्छेदनाचे रक्ताचे डाग, ब्लेड, गॉज सर्व जसेच्या तसे होते. देखरेख प्रक्रियेतील प्रतिनिधींनी सदर पी. एम. रुम स्वतः साफ करण्यास सुरुवात केली. संबंधित कर्मचाऱ्यांना त्यांची चूक कळली. त्यानंतर त्यांनी पुढे अनेक वेळा समितीच्या सदस्यांना दवाखाना पाहणी करताना आवर्जून स्वतः नियमित साफ केलेली पी. एम. रुम दाखवली.
- देगाव येथे उपकेंद्रात लसीकरणाच्या वेळी संबंधित मानेकडून सिरिंज (सुई) साठी 900रु. घेतले जात होते. गाव आरोग्य समितीने ही बाब बैठकीत चर्चेस आणली. प्रत्यक्ष लसीकरणाची पाहणी करून वरिष्ठ अधिकाऱ्यांना त्वरीत बोलावून घेतले व ही पद्धत बंद करण्यास भाग पाडले. देखरेख प्रक्रियेमुळे लोक जागे झाले व आपले प्रश्न आपणच सोडवू लागले. आरोग्य व्यवस्थेत सुधारणा घडवून आणू लागले.

■ एका भांडणाचा किरसा-

आंबोली उपकेंद्राची इमारत सुस्थितीत आहे. पण या उपकेंद्रात निवासी ए.एन.एम. नाही. ए.एन.एम.ने निवासी सेवा द्यायला हव्यात असा परिसरातील नागरिकांचा आग्रह होता. किंबहुना त्यावरून जनसुनवाई, देखरेख समितीच्या बैठका यामधून अनेकदा खडाजंगी देखील झाली. वैद्यकीय अधिकाऱ्यांनी अनेकदा आरोग्य सेविकेला तंबी दिली. पण आरोग्य सेविकेला उपकेंद्रात राहणं सोईचं वाटत नव्हतं. लोक मात्र आपल्या मागणीवर अडून बसले होते. अखेर चर्चेतून हा तिढा निकालात काढला गेला. कसा?

आंबोली उपकेंद्रांतर्गत तीन गावं येतात. त्यातील आंबोलीची लोकसंख्या २२००, चिंचलेची २३९० आणि सासवनची ५७५. खरं तर आदिवासी भागासाठी एका उपकेंद्रातून ३ हजार लोकसंख्येसाठी सेवा मिळाव्यात असा शासकीय संकेत आहे. पण जवळ जवळ ५ हजार लोकसंख्येसाठी १४ पाड्यांवर आरोग्यसेवा देण्याचं काम इथल्या डि.आर. भोये या ए.एन.एम. करतात. सात अंगणवाड्या आणि चार मिनी अंगणवाड्यांना सहा आशा व एक आरोग्य मदतनीस यांच्या मदतीने ए.एन.एम.कडून आरोग्यसेवा मिळणं अपेक्षित. दर महिन्याला लसीकरणाची सात सत्रं, महिन्यातून चार दिवस पोलिओ लसीकरण शिवाय प्रा. आ. केंद्रावरील विविध बैठका, आशा प्रशिक्षण अशा सर्व कामांसाठी एक एन.एन.एम. कशी पुरी पडणार? एन.आर.एच.एम. अंतर्गत या उपकेंद्रावर आणखी एका नर्सची कंत्राटी तत्वावर नियुक्ती झाली आहे. पण ती नर्स अजून कामावर रुजू झालेली नाही.

अशातच धुंदलवाडी प्रा. आ. केंद्रांतर्गत लोकाधारित देखरेख प्रक्रिया सुरु झाली. आंबोली गावातही देखरेख प्रक्रियेच्या बैठका होऊ लागल्या. उपकेंद्रातून शासकीय नियमांप्रमाणे अपेक्षित आरोग्यसेवांची माहिती लोकांना होऊ लागली. पण नियमांना अनुसरून कुठल्याच सेवा पाड्यात मिळत नव्हत्या. हे लोकांच्या लक्षात आलं. इथून वादाला तोंड फुटलं. नर्स नियमाप्रमाणे आरोग्यसेवा देत नाही, तिने उपकेंद्रातच राहून निवासी सेवा द्यायला हव्यात अशी मागणी वारंवार होऊ लागली. लोकांच्या सततच्या मागणीमुळे ए.एन.एम. डि.आर.भोये रडकुंडीला आल्या. तिढा काही सुटेना. उपकेंद्रात राहायला ए.एन.एम. राजी होईना.

अखेर प्रा.आ. केंद्रातील एका बैठकीत भोये सिस्टरने लोकांसमोर आपली अडचण सांगितली. ए.एन.एम.चे पती एस.टी.मध्ये नोकरीला. त्यामुळे त्यांना अनेकदा रात्रपाळी असते. दोन मुलं, त्यांना शिक्षणासाठी इंग्रजी माध्यमाच्या शाळेत घातलेलं. उपकेंद्रात राहायचं, तर मग मुलांना शाळा दूर पडणार, पतीला नोकरीवर पोहोचायला उशीर होणार. 'या अडचणी असल्या तरी मी पाड्यावरील आरोग्यसेवा देण्यात कुठलाही कसूर होऊ देणार नाही. मला उपकेंद्रात राहायचा आग्रह करू नका,' अशी विनंती ए.एन.एम. भोये सिस्टरने लोकांना केली. आरोग्य सेविकेच्या समस्या समजावून घेऊन लोकांनीही विनंती मान्य केली. 'शासकीय नियम म्हणजे काळ्या दगडावरची रेघ' असा अडेलतडू आग्रह योग्य नाही, इतका समंजसपणा लोकांमध्ये असतो. आरोग्यसेवा सुरळीत मिळणं एवढीच किमान अपेक्षा लोक बाळगून असतात. या समंजसपणामुळेच भोये सिस्टरचं लोकांशी असलेलं भांडण मिटलं. अर्थात त्यांच्यावरील अतिरिक्त कामाचा बोजा मात्र कमी झालेला नाही.

तरी अडचणींचा पाढा न वाचता भोये सिस्टर समाधानाने म्हणतात, "आता पाड्यातील

सगळे लोक माझ्याशी प्रेमाने वागतात. पूर्वी वाटायचं, मला त्रास देण्यासाठीच ते माझ्याशी भांडत होते. पण आपली कामं आपण नीट केल्यावर लोक तरी कशाला भांडतील?”

■ निंदकाचे घर असावे शेजारी-

मी तीन वर्षांपासून येसुर्णा प्रा. आ. केंद्रात वैद्यकीय अधिकारी आहे. यापूर्वी मी रासेगावला होतो. पदोन्नती मिळाल्याने येथे आलो. पण मी रुजू झालो त्या काळात या दवाखान्याची अवस्था अत्यंत दयनीय होती. मी दवाखान्याकडे येत असताना, गावातले रुग्ण माझ्या नजरेसमोरून खासगी दवाखान्यांकडे जातांना दिसायचे. खूप वाईट वाटायचं. सरकारी दवाखान्यात सेवा मिळतील यावरचा लोकांचा विश्वासच उडाला होता.

त्या काळात आमच्या बाह्यरुग्ण विभागात दिवसाकाठी जेमतेम दहा ते पंधराच रुग्ण यायचे. गरोदर महिलांसाठी आम्ही काही सेवाच देऊ शकत नव्हतो. कारण या दवाखान्याच्या इमारतीचं बांधकाम १९८४ साली झालं आहे. त्यानंतर नीटशी देखभाल-दुरुस्ती झालेली नाही. छप्पर गळायचं. दवाखान्यापर्यंत यायला एक पाऊलवाट होती. पण त्या वाटेवर गवत वाढलेलं. रात्रीच्या वेळी या गवतातून चालताना कुणाला सर्पदंश झाला तर काय, अशी शंका मनात यायची.

वर्षातून दोन चार बाळंतपणं या दवाखान्यातून होत होती. साहाय्यक वैद्यकीय अधिकारी नव्हते. अत्यंत तुटपुंज्या स्टाफच्या साहाय्याने ४२ गावांचा कार्यभार कसाबसा सांभाळला जात होता. त्यातच एक दुर्दैवी घटना घडली. स्टाफ दिवाळीच्या सुटीवर गेला असल्याने एका गरोदर महिलेला योग्य सेवा मिळाली नाही. त्यामुळे येसुर्णा प्रा. आ. केंद्राच्या समस्या चर्चेत आल्या. जनसुनवाईमध्ये प्रश्न मांडले जाऊ लागले.

पण मला वाटतं, जे घडतं ते चांगल्यासाठीच. लोक आमच्या वैद्यकीय सेवांमधील दोष दाखवत होते आणि त्यामुळे आम्हाला फायदा होत होता. दोष दाखवण्याच्या निमित्ताने का होईना लोक दवाखान्याच्या जवळ आले. आज आमच्या बाह्यरुग्ण विभागात दररोज ५० ते ६० रुग्ण येताहेत. कधी कधी हा आकडा शंभरपर्यंतही जातो. मागील वर्षात दवाखान्यात ५३ प्रसूती पार पडल्या. ह्यावर्षी यापेक्षा जास्तच प्रसूती दवाखान्यात होतील. दहा आरोग्य सेविकांची करार तत्वावर नेमणूक झाल्याने प्रा. आ. केंद्राची कार्यक्षमता वाढली आहे.

लोक पुढे आले, त्यांनी हा दवाखाना त्यांचा मानला. हे मला खूपच महत्त्वाचं वाटतं. लोक असमाधानी असतात म्हणूनच ते प्रश्न मांडतात. आणि सर्व गैरसोईना आपण एकटेच

जबाबदार नसतो. त्यामुळे दोष झाकून ठेवण्यापेक्षा, त्यावर उपाययोजना करणं जास्त गरजेचं असतं. कधी कधी काही लोक विनाकारण त्रास देतातही. पण चांगलं काम करताना अशा लोकांकडे आम्ही नेहमीच दुर्लक्ष करतो.

निंदकाचे घर असावे शेजारी, या उक्तीप्रमाणे आपले दोष दाखवणारं कुणी असलं, की आपली कार्यक्षमता सुधारते, वाढते, आपल्या कामात गती येते, हे मात्र खरं!

■ प्रगतीपत्रकावर लोक शेरा नोंदवतात तेव्हा...

नसरापूर प्रा. आ. केंद्राच्या देखरेख व नियोजन समितीने पहिल्यांदा दवाखान्याचं प्रगतीपत्रक बनवलं तेव्हा दवाखान्याची हालत फारच खस्ता होती. हा दवाखाना ५१ हजार लोकसंख्येसाठी सेवा देतो. केवळ एकाच वैद्यकीय अधिकाऱ्याकडून सेवा पुरवली जायची. ते डॉक्टरही वरचेवर आजारी असत. प्रगतीपत्रक भरायला देखरेख व नियोजन समिती सदस्य दवाखान्यात गेले तेव्हा डॉक्टर दवाखान्यात नव्हते. देखरेख समितीचे अध्यक्ष व त्यावेळचे पंचायत समिती सदस्य विलास बोरगे यांनी डॉक्टरांना फोन केला. तो आठवडी बाजारचा दिवस होता. अनेक रुग्ण डॉक्टरांची वाट पाहत होते.

डॉक्टर आल्यावर देखरेख समिती सदस्यांनी त्यांना आधी रुग्णांना तपासायची विनंती केली. डॉक्टरांचे रुग्ण तपासून झाल्यानंतर प्रगतीपत्रकावरील मुद्दे चर्चेला घेतले गेले. रुग्ण कल्याण निधीच्या विनियोगाबद्दल प्रश्न विचारताच अकाऊंटंट हजर नसल्याचे सांगून डॉक्टरांनी आर्थिक बाबींवरील चर्चेला ब्रेक लावला.

या चर्चेला सुरुवात करण्याआधी देखरेख समिती सदस्यांनी दवाखान्यात दाखल असलेल्या बाळंत स्त्रियांच्या मुलाखती घेतल्या होत्या. या महिलांनी समिती सदस्यांकडे दवाखान्यातील कर्मचारी उर्मट वागतात तसंच शौचालयात पाणी नसल्यामुळे ते अस्वच्छ असल्याच्या समस्या सांगितल्या होत्या. ते प्रश्न उपस्थित केले गेले.

देखरेख समितीमध्ये तीन महिला होत्या. एक ग्रामपंचायतीच्या सरपंच आणि इतर दोघी ग्रामपंचायत सदस्य. त्यांनी गरोदर महिलांचा रक्तदाब तपासला जात नसल्याची समस्या उपस्थित केली. डॉक्टरांची निवास व्यवस्था नव्हती. त्यावरही बोलणी झाली. या चर्चेतून दवाखाना गंभीर अवस्थेत असल्याचं सर्वमान्य झाले. प्रगतीपत्रकावर गंभीर शेरा नोंदवण्यात आला. पण ही घुसळण इथेच थांबली नाही. देखरेख प्रक्रियेत ठराविक काळाने पुन्हा प्रगतीपत्रकावर शेरा नोंदवण्याचा उपक्रम होणार होताच.

पुढच्या वेळी प्रगतीपत्रक भरताना तालुका वैद्यकीय अधिकाऱ्यांनाही पाचारण केलं गेलं. प्रगतीपत्रकावरील आधीच्या शेऱ्यांचा आढावा घेतला गेला. वैद्यकीय अधिकारी, कर्मचाऱ्यांना दवाखान्याची अशी लक्करं टांगणं रुचत नव्हतं. पण समिती सदस्य अंतिमतः त्यांच्याच हिताबद्दल बोलत होते. त्यामुळे पुन्हा प्रश्न मांडले गेले. दवाखाना अजूनही गंभीर अवस्थेतच असल्याचा शेरा नोंदवला गेला.

या वारंवार होणाऱ्या देखरेखीतून नसरापूर प्रा. आ. केंद्रात काही सुधारणा घडल्याचं दिसून येतंय. कर्मचाऱ्यांच्या वागणुकीत सुधारणा झाल्याचं लोक प्रगतीपत्रकांवर नोंदवत आहेत. पूर्वी छापील केसपेपर नव्हते, ते आता उपलब्ध झालेत. औषधांचा पुरवठा सुधारला. आशा स्वयंसेविकांचं मानधन नियमित मिळू लागलं. पण दवाखान्यात सेकंड एम.ओ. चं पद रिक्त आहे. ते पद भरलं जावं यासाठी पाठपुरावा केला गेला. तात्पुरत्या स्वरूपात ती पोस्ट तातडीने भरण्यात आली देखील. ही सर्व घुसळण प्रगतीपत्रकाच्या निमित्ताने झाली.

■ आणि अपमान थांबले...

वणी बेलखेडा हे अमरावती जिल्ह्यातील अठराशे लोकवस्तीचं गाव. पूर्णा व चारगळ सिंचन योजनांचं बारमाही पाणी असल्यानं या गावचे लोक मुख्यतः बागायतदार शेतकरी आहेत. नागपूरची प्रसिद्ध संत्री याच भागातून बाजारात येतात. तर अशा बागायतदार शेतकऱ्यांच्या कुटुंबातील महिलांचं बाळंतपण सहसा खासगी दवाखान्यातच होतं. कारण खासगी दवाखान्यात बाळंतपण करणं प्रतिष्ठेचं मानलं जातं. अशा गावातील आशा कार्यकर्तींवर विचित्र जबाबदारी येऊन पडते. एकीकडे शासकीय दवाखान्यात बाळंतपण व्हावीत यासाठी शासकीय यंत्रणा आशांना प्रोत्साहन देते. दुसरीकडे लोक मात्र सरकारी दवाखान्यांबद्दल उदासीन असतात. असं असलं तरी वणी-बेलखेडाच्या आशा लता चव्हाण गावातील महिलांना सरकारी दवाखान्यात बाळंतपणासाठी राजी करण्याची शर्थ करतात.

पण लोकाधारित देखरेख प्रक्रिया सुरु होण्यापूर्वी सरकारी दवाखान्यातला अनुभव वाईट होता, असं लता चव्हाण नोंदवतात. देखरेख प्रक्रिया सुरु होण्यापूर्वीची एक घटना. एका गरोदर बाईचं मन वळवून लताताईंनी तिला चांदुरबाजार ग्रामीण रुग्णालयात बाळंतपणासाठी आणलं. रात्री साडेनऊची वेळ होती. दवाखान्यात नर्स, डॉक्टर कुणीच नव्हतं. लताताईंनी अर्धा तास वाट पाहिली. कंटाळून त्या डॉक्टरांच्या क्वार्टर्सकडे गेल्या. डॉक्टरबाईंनी दार उघडलं. पण त्या लताताईंवरच भडकल्या. एवढ्या रात्री तू माझं दार का ठोठावलंस? असा सवाल करत त्या या आशासोबत भांडू लागल्या. गरोदर बाई दवाखान्यात आल्यावर लगेचच बाळंत होते का?

वाट पाहायला काय झालं?’ अशा प्रश्नांवर काय बोलावं ते लताताईंना समजेना. बाळंतिणींना सरकारी दवाखान्यात आणण्याचं आपलं कर्तव्य तर लताताईंनी चोख बजावलं होतं. पण त्या कर्तव्यपूर्तीबद्दलच जणू त्यांना या भांडणाला सामोरं जावं लागत होतं.

तळवेल गावच्या आशाचाही असाच एक वाईट अनुभव आहे. ही आशा एका गरोदर महिलेला घेऊन ग्रामीण रुग्णालयात आली. पण डिलिव्हरीला उशीर होता. दवाखान्यातील नर्सने बाईला दाखल करून घेतलं. नंतर ड्युटी बदलून दुसरी नर्स आली. या दुसऱ्या नर्सच्या ड्युटीमध्ये ती बाई बाळंत झाली. आता आशाला तिचा मोबदला मिळणं अपेक्षित होतं. पण ‘आधीच्या नर्सची सही घेऊन ये त्याशिवाय मोबदला मिळणार नाही,’ असं ही नर्स म्हणू लागली.

आशानं या सहीसाठी नंतर दोन हेलपाटे घातले. तरी सही मिळाली नाहीच. शिवाय त्या नर्सने सारखं सारखं काय सहीसाठी येतेस? असं त्राग्याने म्हणत आशा जवळचा कागदच फाडून टाकला. ही आशाही चिडली. तिनंही त्या कागदाचे कपटे उचलून नर्सच्या तोंडावर फेकले. दवाखान्यात खेटे घालण्यात आशाचे शे-दिडशे रुपये खर्च झाले होते. शिवाय मोबदलाही मिळाला नाही. पण धुसपुसत राहण्याशिवाय अन्य काही पर्यायच नव्हता.

असे अपमानजनक अनुभव आशांना वारंवार येत होते. देखरेख प्रक्रिया सुरु झाल्यावर आशांनी आपले हे अनुभव, गाऱ्हाणी जनसुनवाईमध्ये मांडायला सुरुवात केली. मग मात्र परिस्थिती सुतासारखी सरळ झाली.

एका महिलेनंही एका सरकारी डॉक्टरच्या वाह्यातपणाचा किस्सा जनसुनवाईमध्ये मांडला. ती बाई आपल्या आजारी नवऱ्याला घेऊन दवाखान्यात आली. डॉक्टरांनी तिच्या नवऱ्याला ताकदीचं इंजेक्शन द्यावं, अशी तिनं मागणी केली. तर डॉक्टर सूचकपणे त्या बाईला म्हणाला, ‘मी ताकदीचं इंजेक्शन देईल. पण ह्याला जादाच ताकद आली तर मग मला सांगायला येऊ नकोस!’ रुग्णांशी बोलताना हीन पातळी गाठणाऱ्यांची ही तऱ्हा जनसुनवाईमुळं उघड होऊ लागली. लताताई सांगतात, “आता आम्ही जनसुनवाई कधी चुकवत नाही. जनसुनवाईमध्ये आम्ही बोलू लागलो. म्हणून आमचे अपमान थांबले. आजान्यांनाही आता सरकारी दवाखान्यात नीट वागवतात.”

सामाजिक सेवांवर सामाजिक उत्तरदायित्वाविषयी कार्यकर्त्यांचा व्यापक व विशाल दृष्टिकोन तयार करण्यासाठी 'साथी' संस्थेने 'आरोग्यसेवांचे सामाजिक उत्तरदायित्व - प्रमाणपत्र कोर्स' विकसित केला आहे. या कोर्सचा कालावधी एक वर्षाचा असून, या कोर्सला 'कर्वे समाज सेवा' संस्था, पुणे या सामाजिक कार्याचे शिक्षण देणाऱ्या संस्थेची मान्यता मिळाली आहे.

कोर्सची वैशिष्ट्ये

- सामाजिक कार्याचे शिक्षण देणाऱ्या कर्वे समाज सेवा संस्था, पुणे यांची मान्यता.
- शिक्षणाची अट - किमान दहावी
- संपर्क सत्र - वर्षातून दोन संपर्क सत्र वर्षाअखेर प्रमाणपत्र प्रदान सोहळा
- अभ्यास साहित्य - आरोग्य अधिकाराच्या क्षेत्रात काम करणाऱ्या तज्ज्ञांनी विकसित केलेले अभ्यासपूर्ण वाचन साहित्य.
- सोशल मीडिया - दृक श्राव्य (Audio-Visual) माध्यमाच्या भरपूर उपयोग, पोस्ट, इंटरनेट, व्हॉट्स अप ग्रुपवरून माहितीची देवाण घेवाण.
- दृष्टिकोन विकास - आरोग्य व आरोग्यसेवेचा अधिकार, सार्वजनिक व खासगी आरोग्यसेवांवर देखरेख कशी करावी याची सखोल व व्यापक माहिती.
- फिल्ड वर्क व अहवाल लेखन - कार्यक्षेत्रात प्रत्यक्ष कामाचा अनुभव व केलेल्या उपक्रमाचे अहवाल लेखन कसे करायचे याचे आमच्या तज्ज्ञांकडून नियमित मार्गदर्शन.

आयोजक

मान्यता

अर्थसाहाय्य

SATHI - Flat No. 3 & 4, Aman E Terrace, Dahanukar Colony, Kothrud, Pune - 411029

Ph. No. (020) 25472325, 7588032218

Website - www.sathicehat.org, Email - sathicehat@gmail.com